

İKİNCİ BÖLÜM

YÜKÜMLÜLERİN VERGİYE KARŞI DAVRANIŞLARINI BELİRLEYEN ETKENLER VE DAVRANIŞ BIÇIMLARI

Vergilendirme olayında devlet ve yükümlüler olmak üzere iki taraf vardır. Devlet, otorite gücüne dayanarak koymuş olduğu vergileri yükümlülerin ödemelerini zorunlu tutmaktadır. Buna rağmen yükümlüler, vergilere karşı farklı şekillerde ve boyutlarda olmak üzere değişik davranışlar içerisine girerler. Bu davranışların (tepkilerin)* en önemlileri; karar alma mekanizmalarına baskı, vergiden kaçınma, vergi kaçakçılığı, vergi borcunu geç ödeme, vergiye karşı kolektif tepki, yani vergi grevi, kapitalizasyon, yansıma, vergi cennetlerine göç vs.dir.

Yükümlülerin vergiye ilişkin davranışlarında ise çeşitli faktörler etkili olmaktadır. Bu faktörler, kişisel faktörler ve kişisel olmayan faktörler şeklinde aşağıda ele alınacaktır.

2.1. VERGİYE KARŞI DAVRANIŞI BELİRLEYEN ETKENLER

2.1.1. KİŞİSEL ETKENLER

Bu başlık altında vergi ödeme gücü, vergi ahlakı ve vergi zihniyeti, eğitim ve öğretim düzeyi, devlete olan bağlılık, siyasal iktidara olan bakış açısı, ailenin gelir düzeyi, yükümlünün diğer yükümlülere bakış açısı, kamu hizmetlerinin yükümlü tercihleri ile örtüşmesi, kamu gelirlerinin etkin kullanımı, yükümlünün mesleği ve diğer kişisel etkenler ele alınacaktır.

2.1.1.1. Vergi Ödeme Gücü ve Bireysel Vergi Yükü

Vergilerin, muhatapları tarafından adil olarak algılanması onların vergiye ve onun ödenmesine karşı olan tavırlarında da önemli bir faktördür. Nitekim, yapılan araştırmalar, vergi nedeniyle oluşan yükün adaletli olarak dağıtıldığına inanılan, o yargının hâkim olduğu ülkelerde, vergiye karşı oluşan tepkilerin azaldığını göstermektedir (Sonsuzoğlu, 1997:1). Yükümlülerin adaletli bir şekilde vergilendirilebilmesi için öne sürülen iki yaklaşım vardır. İlki, yükümlülerin devlet faaliyetlerinden yararlanma derecelerine göre vergilendirilmesi gerektiği görüşünü savunan “yararlanma ilkesi” ve diğeri kişilerin ödeme güçlerine göre vergilendirilmesi gerektiği görüşünü savunan “ödeme gücü” ilkesidir.

* “Davranış” kelimesi vergi literatüründe genellikle “tutum” ve “tavır” kelimeleriyle aynı anlamda kullanılmaktadır. Olumsuz bir davranışı belirtmek için ise, “teпки”, “mukavemet”, “alerji”, “direnc” ve “reaksiyon” gibi kelimeler kullanılmaktadır.

Vergi ödeme gücü dinamik bir kavramdır ve gelir, servet ve harcama da göstergeleri olarak kabul edilmektedir. Bu göstergeler vergi yükünün adil olarak ve toplumsal maliyetlerin dengeli bir biçimde dağıtımı için seçilmişlerdir. Fakat ödeme gücünü temsil etmesi bakımından gelir unsurunun özel bir önemi vardır. Birçok gelişmiş ülkede ödeme gücünün göstergesi olarak gelir kabul edilmektedir (Akdoğan, 1996:177–178 ve Şenyüz, 1995:28). Çünkü belirli bir servete sahip olmak ve belirli bir harcamanın yapılabilmesi ancak yeterli düzeyde gelire mümkün olabilmektedir.

Başka bir deyişle ödeme gücü, bir eşitlik veya eşitsizlik ölçütü olarak da karşımıza çıkmaktadır. Ödeme gücü aynı olanlar eşit, farklı olanlar da eşitsiz durumda kabul edilmektedir (Soydan, 1998:5). Ödeme gücünün göstergeleri olarak gelir, servet ve harcamaya başvurulmaktadır. Due ise bu unsurlara başvurmanın da yeterli olmadığı, bileşimlerinin kolay çözülemeyeceğini belirtmektedir. Due'ye göre; daha iyi durumdakilerin daha fazla vergi vermeleri fazla bir şey ifade etmemekte, bu daha iyi durumun nasıl saptanacağı ve bu durumdakilere ne tür bir vergi farklılaştırmasına gidileceği de önem kazanmaktadır (Due, 1967:113).

Verginin ödenmesi, yükümlülerin gelir, tüketim veya tasarruflarında azalmaya neden olmaktadır. Gelir grupları açısından bakıldığında vergiler, yüksek gelir gruplarında lüks tüketim ve tasarruflardan, düşük gelir gruplarında ise zorunlu tüketime giden kısımdan sağlanır. Bu nedenle düşük gelirlilerden alınan vergiler, yüksek gelirlilerden alınan vergilere oranla daha fazla subjektif yüke yol açar. Vergiye karşı tepkilerin minimum düzeyde tutulması için yükümlülerin ödeme gücüne uygun vergilendirilmeleri bu yüzden önem kazanmaktadır. Şimdi de ödeme gücü ile ilgili bir kavram olan vergi yükü kavramını ele alalım.

Tartışmalı bir kavram olmasına ve terim olarak yazarlar arasında değer yargılarına göre tanımlanmasına karşın, kısaca ifade etmek gerekirse vergi ödenmesi bir yük teşkil etmektedir (Nadaroğlu, 1992:269 ve Aksoy, 1998:269). Çünkü, dar anlamda mükelleflerin, geniş anlamda ise toplumun gelirlerinin bir kısmının kamu sektörüne doğru bir transferi söz konusu olmaktadır. Diğer bir deyişle, vergi ödeyenlerin ekonomik güçlerinde bir azalma meydana gelmektedir. İşte, vergi yükümlüleri de bu azalmadan etkilenmekte ve verginin ödenmesine karşı olumsuz tavır almakta, ya da isteksiz davranabilmekte ve bu duyguların etkisiyle bir kısım davranış tarzları içerisine girebilmektedirler.

Yükümlülerin vergi ödemekten dolayı duymuş oldukları bu tazyike “subjektif vergi yükü” denmektedir. Ödenen vergilerle, kazanılan gelir arasındaki oransal ilişkiye ise “objektif vergi yükü” denmektedir. Verginin alınmasıyla birlikte, subjektif vergi yükünün (vergi tazyikinin) yükümlü tarafından nasıl algılandığı ve hangi ölçekte algılandığı ise, yükümlünün psikolojik yapısına ve o yapıyı et-

kileyen ve besleyen etkenlere bağlıdır (Korkmaz, 2003:39 ve Nadaroğlu, 1992:270).

Genel olarak vergi yükü, bireysel gelirin vergi nedeniyle azalması sonucu, azalan refahı sebebiyle bireyde bir rahatsızlık meydana getirir. Mali terminolojide, yukarıda da bahsedildiği gibi genellikle ödenen vergi ile gelir düzeyi arasındaki oransal ilişkiyi ifade eden vergi yükü, yükümlülerin vergilere karşı tepkilerinin belirlenmesi açısından önemli bir araçtır.

Vergi yükü tanımları amaç ve kapsama göre değişebilmektedir. Vergi yükü kavramı, vergiyi ödeyen bireyler açısından değerlendirilebileceği gibi, ekonominin tümü açısından da değerlendirilebilir. Aynı şekilde, vergi yükü, ödenen verginin gelire oranını ifade ettiği gibi, vergilerin bireyler üzerinde ortaya çıkarttığı çeşitli etkileri de ifade edebilmektedir. Bu nedenle, objektif vergi yükü kavramı ile subjektif vergi yükü kavramları (ki ikisi de vergi yükü başlığı altında ele alınmaktadır) bizi farklı değerlendirme sonuçlarına ulaştırabilir. Çünkü, objektif vergi yükü sayısal bir değeri ifade etmektedir. Buna göre aynı gelir düzeyine sahip kişiler, aynı miktarda vergi ödemesinde buldukları zaman vergi yükleri eşit olacaktır. Oysa, vergi ödeme dolayısıyla duyulan tazyik, tamamen psikolojik, yani subjektif olarak kabul edilmektedir (Şenyüz, 1995:14-15).

Öte yandan, vergi yükünün özünde taşıdığı bu subjektiflik, objektif vergi yükünü bir anlamda anlamsız kılmaktadır. Çünkü, subjektif vergi yükü esas olarak vergi miktarına dayandırılmakla birlikte, hiçbir zaman ödenen vergi miktarını belirtmez. Daha ziyade, ödenen bu vergilerin bireylerin psikolojisinde oluşturduğu vergiyi algılamadaki değişimi, vergiye karşı oluşan tepkilere neden olan baskıyı anlamak gerekmektedir. Subjektif vergi yükünün, psikolojik yapısı nedeniyle fedakarlık veya refah kaybı şeklinde bireyden bireye değişebilmesi nedeniyle de ölçülmesi tam olarak imkansızdır (Şenyüz, 1995:15). Diğer bir deyişle, eşit ekonomik şartlar altında bulunan bireyler, eşit objektif vergi yükü altında kalsalar dahi, vergi tazyiklerini farklı farklı hissedebilmektedirler. Yani subjektif vergi yükü dediğimiz yükün bireylerin algı derecelerine göre farklı ağırlıklarda hissedilmesi söz konusudur.

Ayrıca yükümlüler, ödedikleri vergiden başka, söz konusu vergiyi belirlemeleri amacıyla yönelik defter tutma, fatura kesme, beyanname verme gibi biçimsel yükümlülüklerle ve bunların gerektirdiği harcamalara da katlanmak zorundadırlar. Bu yükümlülükler, vergi sistemine uyumun birer maliyeti (compliance costs) olarak adlandırılmaktadır ve bunların da ödenen vergi ile birlikte dikkate alınması gerekmektedir (Şenyüz, 1995:15 ve Korkmaz, 2003:33). Ayrıca, vergi ödemek nedeniyle kaybedilen zamanın alternatif maliyeti de vergi ödemek için katlanılan maliyetlere dâhil edilmesi gerekmektedir (Korkmaz, 2003:33).

Vergiye karşı yükümlülerin farklı davranışlar içerisinde girmesinin altında yatan faktörler vergiye uyum maliyetlerini de kapsayacak şekilde düşünülmelidir (Öncel, 1974:3–34). Çünkü bazı formalitelerden oluşan (Türkiye de özellikle karmaşık ve zaman alıcı nitelikte olan) bu tür uyum maliyetleri vergiye karşı bir takım reaksiyonları belirlemek açısından oldukça önemlidir.

Yükümlülerin vergiye bakış açıları bakımından oldukça önemli olan “net subjektif vergi yükü” kavramına da kısaca değinmekte fayda vardır. Bilindiği gibi, yükümlülerden toplanan vergiler kamu tarafından üretilen mal ve hizmetlerin finansmanında kullanılmaktadır. Yükümlüler, bir taraftan bu hizmetlerin finansmanına katılarak subjektif vergi yükü altında kalırlarken, diğer taraftan da devletçe üretilen mal ve hizmetlerden fayda sağlamaktadırlar. İşte, vergi ödeme dolayısıyla katlanılan yük, kamu harcamalarından elde edilen faydadan fazla ise, pozitif; düşük ise, negatif subjektif vergi yükünden bahsedilir. Fakat kamusal hizmetlerinin faydalarının bölünemezliği, ölçülmesinin zorluğu ve dışsallıkların var olması ve toplumsal nitelikte olması nedeniyle, bireylerin elde ettikleri faydanın parasal olarak ölçülme olanağı çok güçtür hatta imkansızdır (Akdoğan, 1996:34). Dolayısıyla yükümlüler çoğunlukla bu faydaları hissetmezler. Örnek olarak; savunma ihtiyacı ortaya çıkmadan bu harcamaların faydasının hissedilmesi çok zordur. Kamu harcamalarından haberdar olunan durumlarda ise bireyler bunların yetersiz oldukları hissine kapılmaktadırlar. Yani, yükümlüler daha çok kamu harcamalarının faydasını dikkate almadan vergi yüküyle ilgilenmek eğilimindedirler. Böylece, elde ettiği faydadan çok, ödediği vergi üzerinde dikkati yoğunlaşmaktadır. Bu tür bir bakış açısı da, yükümlünün vergi yükünü daha ağır bir şekilde hissetmesine neden olmaktadır (Şenyüz, 1995:17).

Subjektif vergi yükü, vergi sisteminin yapısına bağlı olarak değişebileceği gibi, vergi ödeyicisinin zihni seviyesine göre de değişiklik arz edebilir. Eğer yükümlüler çok akılcı iseler, yani rasyonel davranışları sergileyebiliyorlarsa, subjektif vergi yükü objektif vergi yüküne yaklaşacak, bunu da daha çok verginin iyi tanıtılması belirleyecektir. Açık bir şekilde belli olan, miktarı fiyatlardan soyutlanmış olan bir defada ödenen geniş tabanlı bir vergiye, fiyatlara katılmış olan, birkaç taksitte ödenen birkaç vergiye oranla daha zor katlanılmaktadır (Ünsal, 1987:36).

Reynaud’a göre; gelirin bir oranı şeklinde ifade edilen matematik vergi yükü (objektif vergi yükü) ile yükümlünün hissetmiş olduğu fedakârlığı ölçen psikolojik vergi yükünü (subjektif vergi yükünü) dikkatle birbirinden ayırmak gerekmektedir. Çünkü subjektif vergi yükü, ilgililerin yükü anlayabilme seviyesine göre de değişmektedir. Yükümlü rasyonel olduğu ve tutarlı hesaplar yapabildiği oranda, bu yük objektif vergi yüküne yaklaşmakta, yükümlü az rasyonel ve

tutarsız hesaplar yaptığı oranda da bu yük objektif vergi yükünden uzaklaşmaktadır. İkinci durumda vergiyi tanıtmaya şartları psikolojik tepkiyi tayin eder. Örneğin, bir defada ödenen, fiyat olarak adlandırılmayan, bariz bir şekilde göze çarpan tek bir vergiye tahammül, birkaç taksitte ödenen, dolaylı vergilerde olduğu gibi fiyat olarak adlandırılabilen birkaç vergiye (bunların toplamı aynı miktarı tutsa da) nazaran daha güç olacaktır (Reynaud, 1966:21).

Bilici ise (2004:136–137 ve 1997:51–54), vergi yükü hesaplamaları ve karşılaştırmalarını, dolayısı ile de bu yüklerin bireylerin vergiye bakış açılarını değerlendirmek için, bütçe açıklarının ve kişi başına gelir düzeylerinin de dikkate alınması gerekmektedir. Çünkü devletin borçlanma yoluyla elde edip harcadığı paraların faizleri, o yıl olmasa bile izleyen yıllarda yükümlülerden toplanan vergilerle geriye ödenmektedir. Bu faizlerin ödenmesi, mevcut vergiler artırılarak, yeni vergiler koyarak veya yüksek enflasyon uygulaması gibi yollarla özel kesimden elde edilen gelirlerle gerçekleştirilmektedir. Aynı şekilde, kişi başına düşen gelirin yüksek olduğu bir ülke ile düşük olan bir ülkede vergi yüklerinin oran olarak aynı olması, yükümlülerin aynı oranda vergi yükü hissettikleri anlamına gelmemektedir (Mutlu, 1996:48). Çünkü, kişi başına gelir düzeyi düşük olan ülkedeki yükümlülerin ellerinde vergi sonrasında, harcamak ve tasarruf etmek için daha az gelir kalmaktadır ki, bu da vergi algılamayı farklı kılmaktadır.

Henry Frank ise (1959:179–185, Akt: Anıl, 1973:29), ülkelerarası vergi yükü karşılaştırmaları için kişi başına düşen vergi hesaplamalarının iyi sonuç veremeyeceğini, bunun yerine kişi başına düşen gelirin de hesaba katıldığı fedakarlık endeksi adı verilen bir ölçüte göre karşılaştırmalar yapılmasının daha gerçekçi olacağını ileri sürmüştür. Bu endeksin de kişisel gelirin yüzdesi olarak verginin nüfus başına kişisel gelire bölünmesi ile hesaplanacağını formüle etmiştir.

Yukarıdaki vergi yükü tariflerinden başka literatürde, toplam vergi yükü, brüt ve net vergi yükü, gerçek vergi yükü gibi vergi yükü tanımları mevcuttur. Fakat, ele alınacak konularla daha yakın ilişkili olduğu için sadece bireysel vergi yükü kapsamında ele alınan objektif ve sübjektif vergi yükü kavramlarına kısaca değinilmiş, diğerleri konu dışında bırakılmıştır.*

Yükümlülerin vergiye karşı tepkilerini ve bunlar içerisinde de özellikle vergi kaçakçılığını etkileyen faktörleri araştırmak amacıyla yapılan çalışmaların sonuçlarına göre, yükümlülerin vergi kaçırma kararını vermesinde vergi yükünün düşük veya yüksek olması önemli bir rol oynamaktadır (Bayraklı ve Diğerleri, 2004:21-22). Şüphesiz ki vergi yükünü belirleyen en önemli faktör vergi oran-

* Vergi yükü konusunda daha detaylı bilgi için bkz: Üren Arsan: Vergi Yükü Üzerine Bir İnceleme, Ankara, 2. baskı, 1975 ve Nemduh Yaşa: Vergi Yükü, İstanbul, Sermet Matbaası, 1962.

larının düzeyidir. Buna göre, vergi oranları ağırlaştıkça vergiye karşı gösterilen davranış şekilleri olumsuz yönde etkilenmektedir (Demircan, 2004:540). Buna karşın, vergiye karşı olumsuz tepkileri belirleyen tek nedenin, yüksek vergi yükünün olduğunu da söylemek yeterli değildir (Aktan ve Diğerleri, 2006:164).

2.1.1.2. Vergi Ahlakı ve Vergi Zihniyeti

Yükümlülerin vergiye karşı davranışlarını etkileyen en önemli bireysel faktörlerden birisi de, yükümlünün sahip olduğu vergi ahlakı ve vergi zihniyetidir (Turhan, 1998:199).

Vergi zihniyeti, vergi kültürü ve vergi anlayışının diğer bir ifadesi olan vergi ahlakı, vergilerin bireyler üzerinde nasıl dağıtılacağını, yani yükümlülere nasıl yüklenileceğini etkilemektedir. Çünkü yükümlülerin vergiye karşı davranışlarıyla vergi ahlakı arasında sıkı bir ilişki olduğu yapılan araştırmalarda ortaya konmuştur (Schmölders, 1968:14)

Vergi zihniyeti, “vatandaşların bizzat vergileme ve vergileme ile kendilerine yüklenen özel mükellefiyetler karşısındaki takındıkları genel tavır” şeklinde, vergi ahlakı ise” vergi kaçakçılığı ve vergi cezaları karşısında alınan vaziyet” olarak tanımlanmıştır. Burada vergi ahlakını, ahlak kavramının bireyin ait olduğu toplumdaki görevlerini daha iyi yapabilmek için, yaşadığı dönemde uyulması gereken töresel ve hukuksal normlarını içtenlikle benimsemesi bağlamında kullanıldığını da belirtmek gerekmektedir. Yani, çağdaş sosyal bilimde ahlak, felsefi ya da teolojik bir kavram olarak değil, toplumun ortak olarak erdemli saydığı davranışların benimsenmesi anlamında ele alınmaktadır (Schmölders, 1976:122).

Vergi ahlakı ile ilgili başka bir tanımlamayı ise Seyidoğlu (1992:949) “Gelir kazananların vergilerini yasalara uygun ölçü ve zamanda ödemeleri konusundaki tutum, davranış, inanç ve değer yargıları” şeklinde yapmaktadır

Vergi ahlakı genel ahlaktan farklı bir kavramdır. Günümüzde vergi ahlakının genel ahlaka göre çok daha düşük düzeyde olduğu ileri sürülmüştür (Schmölders, 1976:110). Vicdan sahibi kişilerin de vergi kaçakçılığı yapmaları, kısmen verginin zorlayıcılığı niteliğinden, kısmen de vergileri toplayan ve kullanan devlete karşı güven eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Buradan da, bağımsız bir araştırma alanı olarak vergi psikolojisinin gerekliliğinin ne derece önemli olduğu da ortaya çıkmaktadır (User, 1992:29).

Yükümlülerin formel olmayan kurallar etrafında oluşturduğu temel ahlak türü “ödev ve sorumluluk ahlakı” olarak belirtilmektedir ve bireylerin sadece kendi mutluluklarını düşünmeyip, toplumsal sorunlara karşı da duyarlı ve sorumlu hissetmeyi gerektirmektedir. Bu nedenle yükümlünün ödev ve sorumluluk ahlakına sahip olmasının ana ekseninde gönüllülük vardır. Bu da vergi ahlakının şe-

killenmesinde önemli rol oynamaktadır ve vergiye gönüllü uyumun derecesi de bu ahlakın derecesine göre değişmektedir (Aktan ve Çoban, 2006:150).

Vergi ahlakı (tax ethics) ile vergi uyumu (tax compliance, taxpayer compliance) arasında da çok sıkı bir bağ bulunmaktadır. Bu bağa geçmeden önce vergi uyumunu tanımlamakta yarar vardır. Vergi uyumu; kısaca vergi yükümlülüklerinin doğru olarak yerine getirilmesidir. Bu uyumun sağlanabilmesi için de dört unsurun gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bunlar; vergiye tabi gelirin doğru olarak beyan edilmesi, gelir düzeltmeleri, yapılan harcamalar, vergi muafiyetleri ve teşvikleri gibi gelirden düşülmesi gereken unsurların doğru olarak yapılması, vergi beyannamesinin zamanında doldurulması ve vergi yükümlülüğünün doğru olarak hesaplanması olarak kabul edilmektedir (Tunçer, 2003:181).

Vergi ahlakı konusuyla ilgili olarak; suçluluk hissi ve utanma duygusu vergi uyumu konusunda oldukça tartışılan psikolojik teorilerin başında gelmektedir. Erard ve Feinstein, suçluluk hissi ve utanma duygusunu vergi uyumuyla bağdaştırmaya çalışmış, vergi beyannamesini dolduran yükümlünün gelirini düşük beyan etmeyi ve denetimden kaçmayı tasarladığı zaman suçluluk hissettiğini, gelirini düşük beyan etmeyi tasarlayıp sonradan yakalandığı zaman utanma duygusunu hissedeceğini öne sürmüşlerdir (Erard ve Feinstein, 1994:71-89).

Grasmick ve Bursick'e göre ise, vicdan (conscience) ile aile ve arkadaşlar gibi önem verilen kişilere bağlılık, devlet tarafından konulan yasal yaptırımlarda olduğu gibi potansiyel cezalandırma kaynaklarından birisi olarak ele alınmıştır. Böylece, bu kavramlar da işlenmesi tasarlanan suçun beklenen yararını azaltarak suç işlenmesini azaltmaktadır. Bireyin ahlaken yanlış olduğunu düşündüğü bir şeyi yapması halinde hissettiği suçluluk ve utanma gibi kavramları benimsemiş olması, bu şeylerin yapılması durumunda kısa vadede psikolojik huzursuzluk, uzun vadede ise, kavrama yeteneğinin zarar görmesi, depresyon ve endişe gibi sorunların doğmasına neden olabilir. Sonuç olarak, bireyin algıladığı suçluluk ve utanma hislerinin artması suç işleme olasılığını azaltacaktır (Tunçer, 2003: 104-105).

Grasmick ve Bursick, devlet ve toplum tarafından yaptırımlarla, bireylerin kendi vicdanlarında hissettikleri utanma ve suçluluk hissi gibi bireysel düzeydeki maliyetlerin etkisini araştırdıklarında, vergi kaçakçılığının önlenmesi üzerindeki en büyük etkiye bireysel düzeydeki maliyetlerin sahip olduğunu ortaya koymuşlardır (User, 1992a:145).

Daha sıkı denetim ve daha ağır vergi cezaları tarzındaki yaklaşımların, yükümlülerin içsel motivasyonlarının bir çeşidi olan vergi ahlaklarını olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Ayrıca, vergi otoritelerinin vergi kaçakçılıklarını önlemeye yönelik daha sıkı denetim ve daha ağır cezaların getirilebileceği tarzındaki söylemleri, ima yoluyla, hatta kısmen de açıkça yükümlülerin vergi ahlaklarına gü-

venmedikleri anlamında algılanabilmektedir. Yükümlüler, içsel motivasyonlarına değer verilmemesinden dolayı kendilerini temize çıkarma çabalarını azaltabilirler (Tunçer, 2003:105). Bu da kaçakçılığa daha da cesaretli bir şekilde yeltenmeyi arttırıcı bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Reckers, Sanders ve Roark'ın vergi ahlakı, vergi oranı ve kaynakta kesme yönteminin vergi kaçakçılığına etkilerini araştırdıkları çalışmada, yukarıdaki üç değişkenin de vergi kaçakçılığının açıklanmasında önemli etkilerinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Buna göre; bireysel ahlaki inanışlar vergiye uyum ve kaçakçılıktan kaçınma konusunda son derece önemli bir etkiye sahiptir (Reckers ve Diğerleri, 1994:825–836). Wenzel'de 1306 Avustralya vatandaşı üzerinde yapmış olduğu anket çalışmasında sosyal ve ahlaki normların vergi ödemeyi ve vergiye uyumu olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır (Wenzel, 2004:213–228). Benzer sonuçları teyit eder tarzdaki sonuçlara Grasso ve Kaplan (1998:85-100)'da ulaşmışlardır.

Vergi yükümlüleri ile genelde vergi idaresi, özelde de vergi memurları arasındaki işbirliğine ve karşılıklı güvene dayanan bir ortamın oluşması, vergi ahlakının güçlenmesine katkıda bulunur. Bu yararlı ilişkinin ortaya çıkma olasılığı bireylerin politik karar alma sürecine ne kadar yaygın, doğrudan ve çok katılabilirlikleriyle de doğru orantılıdır. Böylece, vatandaşlar (vergi yükümlüleri de diyebiliriz) hükümetin kendilerine adaletli davranarak, ödedikleri vergilerle yararlı kamu hizmetlerinin görüldüğünü hissederler (Tunçer, 2003:106). Yani, ödedikleri vergilerle kamu hizmetleri arasında doğru orantılı bir bağ kurarlar. İşte toplumun, vergilemenin amacını ve vergilerle kamu hizmetleri arasındaki ilişkileri kavramasının, verginin daha doğru ve kabul edilebilir bir şekilde algılanmasının en büyük etkeni, olumlu bir vergi ahlakı ve vergi zihniyetinin oluşturulmasıdır. Bu bağın oluşturulmasında vergi idaresine büyük görev düşmektedir (Önder, 1992:52). Bu bağlamda vergi idaresinin yükümlü psikolojisini dikkate alan bir yaklaşımla yapılandırılması ve eğitici faaliyetlere daha yoğun bir şekilde hız vermesi, vergilemede etkinlik için de önem arz etmektedir.

Özetle, vergi ahlakı, vergi ile ilgili yükümlülüklerin yerine getirilme derecesi olarak tanımlanır. Yasal olarak ödenmesi gereken vergi borcunun eksiksiz ödenmesi, vergi ahlakının yüksek olduğunun göstergesidir. Vergi bilinç ve ahlakının özümsemiği ülkelerde yükümlüler vergi görevlerini daha titiz bir şekilde yerine getirmektedirler. Örneğin; Amerika Birleşik Devletleri'nde tahsilât yönüyle ulusal düzeyde % 85'lik bir gönüllü uyumun olması, vergi bilinç ve ahlakının yüksek olduğu şeklinde yorumlanabilir (Yeniçeri, 2004:914). Vergi ahlakı, ödenen ile ödenmesi gereken vergi ilişkisine dayanmaktadır. Bu ilişki oransal bir ilişkidir ve teoride “vergi dürüstlüğü standardı” olarak ifade edilmektedir. Ayrıca vergi ahlakı toplumdan topluma farklılık arz etmektedir. Yani bir toplumda bu

standart yüksek iken başka bir toplumda nispeten daha düşük olabilmektedir (Şenyüz, 1995:97–98).

2.1.1.3. Eğitim ve Öğretim Düzeyi

Eğitim düzeyi hem yükümlüler tarafından vergilerin kabullenilmesi açısından, hem de vergi uygulamalarının gerçekleştirilmesi açısından önem arz etmektedir. Doğru olarak verilecek bir eğitimle bireylerin vergilerle ilgili olan davranışlarını yönlendirmek mümkün olabilmektedir. Eğitim ve öğretim aracılığıyla sorumluluk duygusu taşıyan bilinçli bir toplum meydana getirilebilir. Eğitim düzeyinin düşük olması, yükümlülerin vergiye karşı girişmiş oldukları olumsuz davranışlarda kendilerini haklı görebilmelerine neden olabilmektedir (Şenyüz, 1995:35).

Avrupa ülkelerinde yapılan bazı çalışmalara göre, vergi yükümlüsünün eğitim düzeyi yükseldikçe mali tutumlarının daha da olumlu olduğu belirlenmiştir. Eğitim seviyesi düşük kişilerin vergilemeye karşı sergiledikleri olumsuz tutumları, esasen mali konulardaki eğitimsizlikleriyle ilgilidir. Buna mukabil, gelir düzeyi yüksek olan ve devletin yapmış olduğu transfer harcamalarından daha az miktarda pay alan kişiler de vergiler konusunda daha tutucu davranmaktadırlar. Sonuçta gelir düzeyi ile vergiye karşı olan tutuculuk arasındaki bağlantının eğitim ve öğretim düzeyinin yükselmesiyle azalacağı söylenebilir (User, 1992a:43).

Ayrıca öğrenim düzeyi yüksek olan yükümlülerin yasaları daha kolay anlayarak sık sık yapılan yasal değişikliklere daha kolay intibak sağladıkları ve vergilere uyum açısından da daha bilinçli oldukları görülmektedir (Aktan ve Çoban, 2006:148). Orviska ve Hudson'un 860 denekle görüşerek İngiltere'de 2002 yılında yapmış olduğu anketin sonuçlarına göre, eğitim ve öğretim düzeyinin artması vergi bilincini vergiye olan uyumu olumlu yönde desteklediği saptanmıştır (Orviska ve Hudson, 2002:89–92). Ayrıca, Türkiye için bir örnek verilecek olursa, 2004 yılında yapılan bir araştırmada, İstanbul'da yaşayan 400 vergi yükümlüsüne uygulanan anket sonuçları da bunu doğrular mahiyettedir (Yeniçeri, 2004:919–922).

Bu anlamda yükümlülerin mali alandaki eğitimlerinin artırılması vergiye olan uyumu arttıracaktır. Eğitim çalışmalarında ise ağırlıklı olarak yükümlülerin en çok kullandığı ve benimsediği iletişim araçlarının tercih edilmesi durumunda çalışmalardaki etkinlik daha da artacaktır.

2.1.1.4. Devlete Olan Bağlılık

Yükümlülerin devlet hakkındaki sahip oldukları olumlu-olumsuz tüm düşünceler, onların devlete olan yükümlülüklerini yerine getirdikleri davranışlarında da doğaldır ki etkili olmaktadır. Devlet kavramı soyut bir kavramdır ve vatandaş-

lar da soyut olarak tanımaktadır. Bununla beraber, bu kavram hakkındaki değerlendirmelerini somut olaylara göre yapmaktadırlar. Devlete olan bağlılık, devletin devlet olma niteliklerini yerine getirip getirmemesiyle de ilgili olmaktadır ve bunun seviyesi kişiden kişiye göre değişebilmektedir. Nitekim yükümlülerin devlet harcamalarından yeterince yararlanamadığı ve fazla vergi ödediği yargısına varmaları ve hükümetlerin iyi bir yönetim sergilemediklerine inanmaları durumunda devlete olan bağımlılıklarının gevşeyebileceği söylenebilmektedir (Şenyüz, 1995:37).

1960'lı yıllarda yapılan bir çalışmada, devlete olan bağlılığı zayıflayan yükümlülerin davranışları vergiyi reddetme şeklinde olmasa bile, vergiye karşı ilgisizliğin artması şeklinde olmakta ve sonuçta dereceleri değişik olmakla birlikte “devlet düşmanlığı” ile “vergi mukavemeti” davranışlarının yaygınlaştığı tespit edilmiştir (Schmölders, 1967:69). Batı Almanya ve Hollanda için yapılmış olan ampirik çalışmalar da devletin götürdüğü hizmetler ve iyi yönetimle varlığını hissettirdiği yerlerde, devlete bağlılığın yüksek olduğunu ortaya koymaktadır (Şenyüz, 1995:38).

Yükümlülerin, kamu otoritesini her durumda ve her zaman yanında görebileceğine inanması, alacağı kararlarla kendileri açısından güven tesis etmesi, vergi ödemelerine de sıcak bakmalarına, diğer bir deyişle vergiye karşı aşırı bir tepkiye başvurmamalarına olanak sağlar. Ödeyecekleri vergiyi devlete bağlılık anlayışı içerisinde değerlendirirler. Oysa, devleti kabul etmeyen ve devlete güvenmeyen bir yükümlünün vergisini tam olarak ve istekli bir şekilde ödemesi beklenemez (Tanzi & Parthasarathi, 1993:818). Devleti her durumda yanında görmeyen ve ona güvenmeyen yükümlü, devleti adeta her fırsatta kendilerinden sadece vergi toplayan ve askerlik hizmeti talep eden bir kurum olarak algılayabilecek, dolayısıyla da devlete bağlılığı azalabilecektir (Şenyüz, 1995:38). Bu durumda vergiyi ödemenin, bir vatandaşlık görevi olarak algılanma oranında da önemli düşüşler olabilmektedir (Orviska & Hudson, 2002:83). Bunun sonucunda da istenilen oranda vergi tahsil etmek zorlaşacaktır. Orviska ve Hudson'un (2002) İngiltere'de 860 katılımcı üzerinde gerçekleştirmiş olduğu ankete göre, vatandaşlık ödevi ve kanunlara uyma güdüsü vergi uyumunu gösteren önemli faktörler arasında bulunmuştur.

Milliyetçilik anlayışı içerisinde ele alınarak devlete olan bağlılık ve vergi ödeme birlikte değerlendirilmeye çalışıldığında ise, gerçek milliyet anlayışı ve sağlam bir toplum meydana getirme çabalarının gelirin adil dağıtılmasına ve devlet hizmetlerinden eşitçe yararlanılması ilkelerine bağlı olduğu için, yukarıdakilerle paralel sonuçlara ulaşılabilecektir (Şenyüz, 1995: 38).

Kısaca, vatandaşların devletin meşru otoritesini ve varlığını kabul etmeleri ile devletin sunmuş olduğu hizmetlerden yararlanmaları arasında doğru orantılı bir

bağ vardır. Devlete olan bağlılık arttıkça vergiye olan tahammül artacak, azaldıkça ise tepkiler artacaktır. Bunu belirlemede de kamu harcamalarının etkinliği ve vergilemedeki adalet önemli rol oynamaktadır. Vergi ödeme bakımından devlete olan bağlılık bağlamındaki olumsuz sonucun sadece vatandaşlarda değil, aydınlarda da söz konusu olabileceği göz ardı edilmemelidir (Ünsal, 1987:50).

2.1.1.5. Siyasal İktidara Bakış Açısı

Siyasal iktidarların aldıkları kararların bir kısmının vergilerle ilişkin olması nedeniyle, kuşkusuz tüm toplumu az veya çok etkilemektedir. Burada da en büyük belirleyici unsur vergi yükleridir. İktidarlar, vergi yükünü, yeni vergiler ihdas etmek, var olan bir vergiyi kaldırmak suretiyle, vergi oranlarını arttırarak ya da azaltarak, istisna ve muafiyetlerin miktarını ve kapsamalarını değiştirerek, sıkı olmayan denetimleri tercih ederek ve vergiden kaçınmayı özendirerek tedbirleri benimseyerek etkileyebilmektedirler (Berksoy ve Demir, 2004:520). Vergilere ilişkin bu düzenleme yapılırken kimi yükümlüler bu düzenlemeleri olumlu, kimileri de olumsuz karşılamak eğilimindedirler. Bu eğilimi belirleyen önemli faktörlerden birisi de yükümlünün bu düzenlemeleri yapan siyasal iktidarı desteklemiş olup olmamasıdır (Şenyüz, 1995:39-40).

Parlamerter sistemi benimsemiş olan ülkelerde iktidarların temelini siyasal partiler oluşturmaktadır. Yani iktidar, devlet yapılanması içinde siyasal otorite biçiminde şekillenmiş olan hukuksal bir organdır. Tabiidir ki partilerin esas amacı iktidarı ele geçirmek veya iktidarda kalabilmektir. Bu partiler seçim dönemlerinde halktan oy alabilmek için çeşitli projeler öne sürer, çeşitli programlar açıklarlar ve halktan oy isterler. Teoride seçmenler bu programlara bakarak tercihlerini belirtirler, fakat yapılan birçok araştırmada seçmenlerin daha ziyade tercihlerini parti imajlarına göre verdikleri ortaya çıkmıştır. Yani, partinin programı, objektif nitelikleri yerine, seçmenin onu algılayışı tercihte ön plana çıkmaktadır (Gülmen, 1979:41)

Yukarıdaki açıklamalar şöyle de açılabilir: Mesela; yükümlülerin memnun oldukları bir hükümetin politikalarına yanlış da olsa “doğrudur”, ya da tam tersine memnun olmadıkları bir hükümetin doğru uyguladığı vergi politikalarına “yanlıştır” diyebildikleri görülmektedir. Yükümlüler açısından bu tarz bir yargılama vergi kaçakçılığı açısından önemli sonuçlar doğurabilmektedir. Bu davranış Kelley Eğilimi olarak açıklanmaktadır. Buna göre, siyasi eğilimize uygun bir iktidar yönetiminde ise, bu siyasi eğilim ile vergi adaletinin mutlaka birlikte sağlanacağına inanırız (Ünsal, 1987:36).

Yükümlülerin siyasal iktidarları destekleyip desteklememiş olmasının, siyasal iktidarın vergilerle ilgili düzenlemelerini olumlu karşılayıp karşılamamaya etki ettiği yukarıda belirtilmişti. Bunu açacak olursak, siyasal iktidarı destekleyen

yükümlüler alınan kararları savunma, desteklemeyen yükümlüler de iktidarlarca alınan kararları muhalefet partilerinin de desteğiyle eleştirme eğilimi içine girmektedirler. Yani, yükümlülerin vergiyle ilgili kararları benimseme açısından partiyle hemfikir olmaları psikolojik açıdan büyük bir rahatlık sağlamaktadır ve vergiye karşı davranışlarının şiddetinin belirlenmesi bakımından önemli olmaktadır (Şenyüz, 1995:40–41).

2.1.1.6. Ailenin Gelir Düzeyi (Aile Ölçeği)

Yükümlülerin vergiye karşı sergileyeceği davranışlarda, ailede kişi başına düşen gelir düzeyinin de önemi vardır. Örneğin; aynı gelir düzeyinde bulunan fakat aile ölçeği farklı olan iki vergi yükümlüsü aynı oranda vergiye tabi tutulursa (farz edelim ki %20 olsun), her ikisinin de bu vergi ödemedi dolayısı yaşam standartlarının % 20 oranında düşeceğini söylenemeyebilir. Çünkü yükümlünün evli/bekâr olması, çocuklu ve bakmakla yükümlü olduğu kişilerin bulunup bulunmaması ölçütlerine göre ödenen vergiler nedeniyle aile bireylerine düşen harcanabilir gelirden azalma olacağı, dolayısı ile de vergiyi algılaması farklı olacağı söylenebilir. Bu yüzden, bekârken ya da çocuk sayısı azken yeterli gelir nedeniyle bir fedakârlık olarak kabul edilmeyen vergi, evlendikten sonra ya da çocuk sayısı arttıkça elde edilen gelirin yetmemeye başlaması durumunda, ciddi bir fedakârlık olarak algılanmaya başlanacaktır. Bu durum, vergiye karşı olumsuz davranışlar içine girilmesine neden olacaktır. Bu nedenle, vergiye karşı davranışları değerlendirirken toplam gelir yerine ailede kişi başına düşen ağırlıklı gelirin düzeyine bakılmalıdır (Şenyüz, 1995:30–31).

Aile ölçeğindeki değişmelerin dikkate alınmasında farklı yöntemler kullanılmaktadır. Bunlara iki temel çerçeve içerisinde kısaca değinecek olursak, birincisi; toplam gelirden her aile bireyi için kabul edilebilecek bir indirimin vergi dışında tutulmasıdır. İkincisi; gelirin bölünmesi sistemidir. Bu yöntemde göre evli yükümlünün kazançları kendisi ve karısı tarafından ayrı ayrı elde edilmiş gibi düşünülerek ilgili vergi oranı tarafından vergilendirme yoluna gidilir (Şenyüz, 1995:32).

Böylece yükümlünün aile ölçeğini dikkate alan bir vergileme ilke olarak en az geçim koşullarının gerektirdiği tutarın vergilendirildiği anlamına geleceğinden, vergiye karşı tepkileri azaltabilecektir.

Vergiye karşı davranışları kişi başına gelir düzeyinin nasıl belirlediğine dair yapılan çeşitli araştırmalarda da ilginç sonuçlar ortaya çıkmıştır. İsveç'te yapılan bir araştırmada, yüksek gelir elde eden gruptaki yükümlülerle düşük gelir elde eden grupta yer alan yükümlülere, aldıkları hizmetlere göre ödedikleri vergi oranının makul olup olmadıkları sorulduğunda birinci gruptakilerin % 66'ya yakını "hayır", ikinci gruptakilerin ise % 40'a yakını "hayır" cevabını vermişlerdir

(Lewis, 1982:52). Buradan yüksek gelirli bireyleri vergiler ve kamu harcamaları konusunda düşük gelirlilere oranla daha tutucu olduklarının söylenebileceği ortaya çıkmaktadır.

Fransa, Danimarka, İngiltere ve Batı Almanya'yı karşılaştıran bir araştırmada da, her dört ülkede de benzer bir şekilde gelir yükseldikçe vergiye karşı tutum ve davranışlarda olumsuzlukların arttığı görülmüştür (Lewis, 1982:53–55). Bir başka araştırmada, ABD'de 2003 yılında 2097 vergi yükümlüsü üzerinde yapılan anketin sonuçlarına göre, kasıtlı olarak vergi kaçırarak vergi yükümlülerinden orta gelir düzeyindeki grupta yer alanların vergi kaçırma eğilimi daha yüksek bulunmuştur (Rithsama ve Diğerleri, 2003, Akt: Bayraklı ve Diğerleri, 2004:252).

Türkiye'de yapılmış olan araştırmalarda da, yükümlülerin gelir düzeylerinin artması ile, vergi oranlarının artmasına olan bakış açısının olumsuzla dönmesi arasında pozitif ilişkiler saptanmıştır (Muter ve Diğerleri, 1993:53, Bayraklı ve Diğerleri, 2004:221–223, Çoban ve Sezgin, 2004:783 ve Yeniçeri, 2004:918).

2.1.1.7. Yükümlülerin Diğer Yükümlülere Bakış Açısı

Yükümlünün diğer yükümlülerin vergi ile ilgili durumlarını bilmesine göre, vergiye karşı gösterilen tutum ve davranışlar da farklılık gösterebilmektedir. Yükümlü, gerek kendi ödeme gücünün seviyesine bakarak, gerekse diğer vergi yükümlülerinin yükleriyle orantılı/orantısız ödedikleri vergilerin seviyesine göre kişisel bir kanaat edinmiş olmaktadır.

Vergilerini beyan esasına göre ödeyen yükümlüler, vergileri kaynaktan kesilen yükümlülere oranla yasalara karşı daha esnek davranabilme olanağına sahiptirler. Vergileri kaynaktan kesilen yükümlülerin ödemesi gereken vergilerle ödedikleri vergiler arasında hiçbir fark olmazken, diğer yükümlülerin ödedikleri vergiler ödemeleri gerekenden daha az olabilmektedir. İşte, mali yükümlülüklerini tam olarak yerine getiren yükümlüler, yasalara uygun davranmayıp eksik vergi ödeyen ve takibata da maruz kalmayan yükümlüleri gördükçe haksızlığa uğramış hissine kapılırlar ve ödedikleri vergileri daha ağır hissetmeye başlamaktadırlar. Yeterli sağlam temellere dayanmasa bile, bazı kimselerin yeterli vergi ödemedikleri halde toplum içerisindeki yaşam standartlarının yüksek olması, en azından dürüst yükümlülerin bu şekilde bir yaygın kanıya sahip olması, hissettikleri verginin artmasına bağlı olarak tepkilerin sertleşmesine neden olmaktadır (Şenyüz, 1995:40–41 ve Bayraklı ve Diğerleri, 2004:220–223).

Yükümlüler vergiye karşı davranışlarını belirlerken, diğer yükümlülerin davranışlarını dikkate almalarının yanında toplumun değer yargılarını da dikkate alırlar. Eğer içinde yaşadıkları toplumda, vergiye karşı bir olumsuz tavır mevcutsa, başka bir deyişle eksik vergi ödeme alışkanlığı yaygınsa ve de cezasız kalabili-

yorsa, bu durum dürüst yükümlüleri de olumsuz etkileyerek olumsuz tavır takınmalarına neden olmaktadır. Bu tavır ilk başta vergi ödeme şevkinin kırılması şeklinde olmaktadır (Gerçek ve Yüce, 1998:24).

Ampirik çalışmalardan elde edilen sonuçlar da bize aynı yönde kanıtlar sunmaktadır (Orviska ve Hudson, 2002:83–98, Demir, İ.Cemil, 1999:65–74 ve Gerçek ve Yüce, 1998:24). Örneğin, Scholz ve Lubell'in ABD'de 1995 yılında 299 katılımcı ile yapmış olduğu mülakattan elde edilen sonuçlara göre; vergi ödeme hususunda devletle birlikte diğer vatandaşlara olan güvenin de vergilere olan tavırları olumluya çevireceği anlaşılmıştır (Scholz ve Lubell, 1998:415). Yani, yükümlüler diğer yükümlülerin vergi karşısındaki davranışlardan etkilenmekte, bunun sebebi olarak da, vergilerin diğer yükümlüler tarafından tam olarak ödenmediği kanaatinin yaygın olması şeklinde görülmektedir.

2.1.1.8. Kamu Hizmetlerinin Yükümlü Tercihleriyle Örtüşmesi ve Kamu Gelirlerinin Etkin Kullanımı

Büyük bir kısmı yükümlülerden toplanan vergilerin oluşturduğu devlet bütçeleri kamusal ihtiyaçların karşılanması için oluşturulurken, harcamalar kaleminin dağılımıyla da bu harcamaların türünü ve miktarını göstermektedir. Bütçe ile uygulamaya konulan harcama planlarının seçim dönemlerinde yükümlülerce onaylanma durumu, vergilere karşı oluşacak mukavemet açısından önemlidir. Yükümlüler bütçelere, yapılacak harcamaların hangi kalemlere dağıtılması (niteliksel olarak) ve ne miktarda dağıtıldığı (niceliksel olarak) açısından bakarak onay verecek ya da onaylamayacaklardır.

Yükümlülerin istediği hizmetlerin yeterli miktarda üretilmesi durumunda, kamu hizmetlerinin yükümlülerin tercihlerine uyumluluğundan söz edilebilmektedir. Yükümlülerin tercihleri, eğitim düzeyi, gelir düzeyi, yaş, meslek, demografik yapı ve cinsiyete göre farklılık arz edebilmektedir. Kamu hizmetlerinin yükümlülerin tercihlerine uygunluğu ne kadar artarsa, vergiye karşı olumlu davranışlarının da aynı yönde artacağı beklenebilir. Buna mukabil, devletin yükümlülerin desteklemediği veya tercih etmediği hizmetleri üretmesi durumunda, yükümlüler ödedikleri vergileri boşa giden, çarçur edilen fonlar olarak göreceği için vergiye karşı olumsuz davranışlarda da artış olabilecektir (Gerçek ve Yüce, 1998:24 ve Şenyüz, 1995:40–43).

Vatandaşlar ödedikleri vergilerin etkin bir biçimde hizmete dönüştürülmesini arzu ederler. Yani minimum kamusal fon harcamasıyla maksimum kamusal hizmet elde edilmesini isterler. Bunu kendi üzerlerine düşen vergisel yükümlülüklerin azalması bakımından istemektedirler. Kamu gelirlerinin etkin kullanımı, sadece ekonomik nedenlerle değil, idari nedenlerle de gerekli görülmektedir. Çünkü, kamuda (özellikle de bürokraside) ortaya çıkan suiistimaller, fonların et-

kin kullanımı ile ilgili vatandaşların inançlarını büyük ölçüde etkilemektedir (Gemmel ve Diğerleri, 2003: 793–794).

Yükümlüler, vergi öderlerken kamunun sunmuş olduğu mal ve hizmetlerin dağılımının yanı sıra, bu mal ve hizmetlerin sunulması esnasındaki etkinliği, israf ve savurganlığı da dikkate almaktadırlar. Eğer yükümlüler ödediği vergilerin uygulayıcılar tarafından israf edildiğini algıarlarsa, vergilemenin sonraki süreçlerinde vergilere ilişkin psikolojisi değişebilecek, bu da tutum ve davranışlarının değişmesini beraberinde getirecektir (Aktan ve Çoban, 2006:144).

Sonuç olarak, yükümlüler ödedikleri vergilerin sorumsuzca ve savurganca kullanıldığına inanırlarsa, duydukları ya da hissettikleri subjektif vergi yükü de artacaktır.). Çalışmamızın üçüncü bölümünde, 3.7.2.5. başlığı altında, yükümlülerin anket sorularına vermiş oldukları yanıtlara da bu yargıyı destekler mahiyettedir. Önemi oldukça büyük olan bu psikolojik faktör, yükümlülerde devlete vergi vermek yerine kişisel olarak daha verimli olacağını düşündüğü alanlara harcama yapma eğilimini körüklemektedir (Çoban ve Sezgin, 2004:785, Yüce ve Gerçek, 1998:24 ve Şenyüz, 1995:42

2.1.1.9. Yükümlünün Mesleği

Mesleklerin farklılığına göre vergilerin yükleri de farklılık göstermektedir. Dolayısıyla, vergilerin yükümlüler üzerinde oluşturduğu etkiler de mesleklerle göre farklılık arz edecektir. Bu farklılıkları meydana getiren faktörler üç açıdan ele alınabilir.

Tüccarlık, serbest meslek erbablığı gibi meslekler gelir elde etme açısından diğer mesleklerle oranla daha esnektirler. Bu esneklik büyük ölçüde yükümlünün ödeme gücünü artırması şeklinde görülmektedir. Bu tür esnekliğe sahip meslekleri icra eden yükümlülerin de ödeme güçlerindeki bu yükseklik vergiye karşı direncin psikolojik olarak hafif kalmasını sağlayabilecektir (Şenyüz, 1995:43).

Gelir elde edilirken mesleklerin içerisinde buldukları koşulların farklılığı da vergiye karşı davranışları etkilemektedir. Yani, farklı mesleklerdeki kişiler aynı geliri elde etseler bile, gelirin elde edildiği koşulların farklı olması nedeniyle katlanılan zahmetler de farklı olmaktadır. Fazla zahmetle aynı geliri elde eden yükümlü, diğer yükümlülere oranla kendisini daha fazla subjektif vergi yükü altında hissedecektir. Kırsal kesimde vergiye karşı direncin fazla oluşunun temelinde bu yatmaktadır (Korkmaz, 1982:42). Bu durumda vergiden dolayı gelir etkisinden ziyade, ikame etkisinin ağır basacağı ileri sürülebilir (Kirchler, 1999:131). Yani yükümlüler, çalışma koşullarının ağırlaştırdığı refah kaybını çalışmaktan çok, daha az çalışarak ikame etme eğilimi içerisine gireceklerdir.

Vergiye tabi gelirin belirlenmesi esnasında, gayrisafi hâsıllardan indirilebilecek gider kalemlerinin geniş ve serbest olduğu mesleklerde faaliyet gösteren yü-

kümlüler ile diğer mesleklerdeki yükümlüler arasında vergiye karşı davranışta farklılıklar olabilmektedir (Şenyüz, 1995:44).

Yukarıdaki nedenlerden dolayı yükümlülerin seçtikleri meslekler dolayısıyla, aynı miktar gelir elde etseler bile farklı vergi yükü altında kalmaları mümkün olabilmektedir. Belirli mesleklerin daha fazla vergi yükü altında olmaları veya yükümlülerin kendilerini böyle hissetmeleri meslek düzeyinde vergiye karşı ortak hareket etmelerine neden olabilmektedir. Fransa’da ortaya çıkan “Poujade Hareketi”, perakendeci esnaf ve zanaatkârların vergiye karşı gösterdikleri toplu tepkinin sonucunda ortaya çıkmış bir hareket olarak gösterilmektedir (Bulutoglu, 1960: 174–175).

Bu alanda yapılmış ampirik bir çalışma olan Wallschutzky’nin 1984 yılında 420 civarında yükümlü üzerinde yapmış olduğu anketin sonuçlarına göre ise, yukarıda belirtilenlerin tersi bir sonuç bulunmuştur. Buna göre; vergiyi en çok kaçır-
ranlar arasında serbest meslek sahipleri gelmektedir (Bayraklı ve Diğerleri, 2004:244).

2.1.1.10. Diğer Kişisel Etkenler

Yukarıda sayılan kişisel etkenlerin dışında, yükümlünün ırkı, dini, cinsiyeti, yaşı ve medeni hali gibi bireysel faktörler de yükümlünün vergiye karşı tutum ve davranışları üzerinde etkili olmaktadır. Şimdi kısaca bunlara değinelim.

• **Yükümlünün ırkı:** Yükümlülerin ırkları ile vergiye karşı tepki ve tutumların ilişkisine 1.1.3.3. başlığı altında değinilmişti. Kısaca değinmek ve genelleme yapmamak gerekirse; İngiltere ve Nordik (İskandinav) ülkeleri gibi Anglo-Sakson ırkına mensup Kuzey Avrupa Ülkeleri, Cermen ırkına mensup Almanya ve Latin ırkına mensup olan Fransa ve İspanya’ya oranla vergiyi daha anlayışla karşılayabilmişlerdir (Yılmaz, 2004:37, Şenyüz, 1995:45 ve Nadaroğlu, 1992:298–299). Yükümlü davranışlarını ele alan bilimsel çalışmaların özellikle Cermen ve Latin ırkına mensup bu ülkelerde yoğunlaşmasının bir sebebinin bu olabileceği söylenebilir. Ancak, günümüzde ırk faktörüne dayanan açıklamalar pek geçerli görülmemektedir. Belki biraz daha açıklayıcı kavram olarak ırksal kültüre bağlı olabileceği söylenebilecektir.

• **Din:** Toplumsal yaşamda önemi yadsınamayacak kadar etkili olan dini kuralların, mali davranışlarda da oldukça etkili olabilmektedir (Aktan ve Çoban, 2006:150). Fakat yükümlülerin olaylara yaklaşım biçimleri ve inançları ne olursa olsun vergilerin, temelde kamu ihtiyaçlarının finansmanında kullanılmak için alınması nedeniyle, ne tür vergi olursa olsun tüm yükümlüler tarafından yerine getirilmesi gereken bir kutsal ödev olarak algılanması gerekmektedir. Bu bağlamda, mali idare ile din işlerinden sorumlu olan örgütün yapacakları işbirliği hem maliye-yükümlü ilişkileri bakımından hem de vergi tahsilâtına somut olumlu katkı bakımından yararlı olabilecektir (Mc Gee, 1997:251).

- **Yaş:** Yapılan araştırmalar yükümlülerin yaşının vergilere olan tutumları üzerinde etkili olduğunu ortaya koymuştur. Yapılan araştırmaların bulguları, genç yükümlü gruplarının yaşlılara oranla vergiye daha soğuk baktıkları yönündedir (Dean ve Diğerleri, 1980:218, Clotfelter, 1983:370 ve Orviska ve Hudson, 2002:101).
- **Cinsiyet:** Bu güne kadar yapılan araştırmalarda elde edilen sonuçlara göre, kısmen de olsa erkek yükümlülerin kadınlara oranla daha çok vergi kaçırma yönünde davrandıkları tespit edilmiştir (Baldry, 1987:381–382, Porcano, 1988:65 ve Orviska ve Hudson, 2002:83). Elde edilen bu bulguların genel yargı oluşturmak bakımından henüz yetersiz olduğu iddia edilebilir.
- **Medeni Hal:** Clotfelter'e göre (1983), ticari kazanç elde eden yükümlüler dışındakilerde, evlilerin bekârlara oranla daha fazla vergiye soğuk baktıkları sonucu elde edilmiştir. Aynı sonuca Slemrod'da ulaşılarak evlilerin bekârlara oranla daha fazla vergi kaçırdığını saptamıştır (Slemrod, 1985:232). Aynı şekilde, elde edilen bu bulguların genel yargı oluşturmak bakımından henüz yetersiz olduğu iddia edilebilir.

2.1.2. KİŞİSEL OLMAYAN ETKENLER

2.1.2.1. Vergi Sistemi ve Vergi Yönetiminden Kaynaklanan Faktörler

Bir ülkede belirli bir dönemde uygulanan vergilerin tümüne birden vergi sistemi denmektedir (Turhan, 1998:340). Bireyler ve kurumlar açısından bakıldığında zaman ise vergi sistemi, bireyler ve kurumların belli dönemlerde ödemekle yükümlü oldukları vergilerin tümü şeklinde ifade edilmektedir. Vergilerin taşıdığı bazı özellikler yükümlü davranışları üzerinde çeşitli etkiler meydana getirebilmektedirler. İşte, vergi adaleti, vergi yasalarının yalın olması, bu yasaların ve mevzuatın değiştirilme sıklığı, yükümlülerin aynı dönemde ödemek zorunda kaldıkları vergi sayısı ve vergi bürokrasisinin ağırlığı gibi önemli görülen bazı hususlar yükümlü psikolojisini etkilemesi bakımından ele alınacaktır.

a) Vergi adaleti: Vergileri ödeyip ödememe yönünde yükümlülerin tutum ve davranışlarına etki eden etkenlerden en önemlilerinden birisi, bireylerin adalet ve eşitlik hakkındaki zihinlerinde oluşan algılamının şekli olarak görülmektedir (Aktan ve Çoban, 2006:141). 1.1.2. no'lu başlıkta vergi adaleti konusu ele alındığından bu kısımda kısaca değinilecektir. Yükümlüler ödedikleri verginin adil olması gerektiğini düşünüp, gelirleriyle orantılı ve yükü ağır olmayan bir vergi arzu ederler. Yükümlü, kendisini ağır vergi yükü altında ezilmiş hissettiği, adaletsiz bir vergilemeye tabi tutulduğunu ve vergi yüklerinin yükümlülere eşitsiz bir şekilde dağıtıldığına inandığı zaman çeşitli davranış tarzlarını benimseyecektir. Örneğin, kendisinden haksız olarak talep edildiğini düşündüğü vergileri başkaları üzerine yansıtmaktan vazgeçip, kendisini kanuna uygun savun-

ma pozisyonuna geçebilir (vergiden kaçınma). Ya da kanuna karşı savunma pozisyonuna geçip vergi kaçırma yollarını arayabileceği olasıdır (Laufenburger, 1967:276).

Vergiler, bazen politik nedenlerle, bazen de uygulamadan kaynaklanan nedenlerle yükümlüler üzerinde eşit ve adil bir şekilde dağıtılmayıp kimi kesimlerin tepkisini çekebilmektedir. Bu tür rahatsızlıkları minimize edebilmek ve yükümlülerin katlanabilecekleri bir düzeyde olması için, vergilerin adil bir şekilde dağıtıldıklarına ve dolayısıyla yükümlülerin de paylarına düşen yükün adil ve makul düzeyde olduğuna inanmaları gerekmektedir (Şenyüz, 1995:61). Nitekim, şu ana kadar yapılan anketlerin çoğundan anlaşılmaktadır ki; vergiye karşı verilen olumsuz tepkilerin yükümlüler açısından en baştaki gerekçeleri adil olmayan vergi algılaması olarak karşımıza çıkmaktadır (Wallschutzky, 1984:381, Scholz ve Lubell, 1998:414, Yüce ve Gerçek, 1998:24, Bayraklı ve Diğerleri, 2004:226, Sezgin ve Çoban, 2004:790 ve Yeniçeri, 2004:917).

Türkiye’de yapılmış olan ampirik çalışmalardan rakamsal örnek verecek olursak, örneğin; Bayraklı, Saruç ve Sağbaş’ın Afyon’daki 477 vergi yükümlüsü üzerindeki çalışmanın sonuçlarına göre (Bayraklı ve Diğerleri, 2004:226), katılımcıların % 75’i gelirlerinin kendilerinden fazla olanların kendilerinden fazla vergi ödemediklerini düşünmektedirler ki, bu da adalet algılamasının oldukça olumsuz olduğunun göstergesi olarak gösterilebilir. Benzer bulgulara Sezgin ve Çoban da Denizli ilinde 1200 yükümlü üzerinde yapmış oldukları çalışmada ulaşmışlardır (Sezgin ve Çoban, 2004:790).

b) Vergi yasalarının yalın olması ve vergi afları: Yükümlülerin yasalara uygun davranabilmesi, yasaların anlaşılabilir ve uygulanabilir olmasıyla yakından ilgilidir. Yükümlüler tam olarak anlayamadıkları ya da kolaylıkla uyamadıkları yasalar nedeniyle, bilerek ya da bilmeyerek vergi kaybına neden olabilmekte ve ya yasalar karşısında suçlu duruma düşebilmektedir. Yasaların yalınlığını kolay uygulanabilirlik ve kolay anlaşılabilirlik açısından düşünmek gerekmektedir (Demircan, 2004:542 ve Sofuoğlu, 1997: 136).

Yasalardaki karışıklıklar ve ağır biçimsel yaptırımlar yükümlülerin vergi aleyhine davranışlarda bulunmasına gerekçe ve imkân sağlamış olabilir. Yasaların yeterince açık olmaması durumunda ise bazı yükümlüler, vergiden kaçınma ve vergi kaçakçılığı yollarını tercih edebileceklerdir (Mavral, 2003:253). Ampirik çalışmalardaki yükümlülerin beyanları bu görüşü desteklemektedir (Yeniçeri, 2004:923).

Vergi afları ise vergiye karşı davranışlarda uzun vadede iki farklı etkide bulunabilmektedir. Birincisi, bir kereye mahsus olması vergi kaçakçılığına karşı cezalara ağır yaptırımlar getirilmesi şartı ile gelecekte vergiye uyumu arttırabildiği

gibi kayıt dışındaki kimi yükümlüleri de kayıt altına alabilir (Çelik, 2003:242). İkincisi ise, dürtüst yükümlülerin doğru beyanda bulunmakla hata ettiklerini ve bundan kendilerinin zararlı çıktıklarını düşünmelerine neden olabilmektedir. Ayrıca, bu afların yasalarla sınırlanmaması durumunda yükümlülerin gelecekte yine böyle bir beklenti içerisine girmelerinden dolayı vergi tahsilâtı bakımından olumsuz bir etki meydana getirecektir (Akbulut, 2003:97).*

c) Vergi yasalarının değiştirilme sıklığı: Uygulanmakta olan vergi kanunlarının birçok hükümlerinin sık sık değişmesi ve yeni vergilerin ihdas edilmesi, yükümlüler açısından her defasında yeni hükümlerin öğrenilmesine ve yeni formalitelere alışmayı gerektirmektedir. Bunlar da yeterince karışık olan vergi tekniğinin daha karışık hale gelmesine neden olur, dolayısıyla vergilemede güven ilkesini zedeler. Üstelik vergi yasalarının sık sık değişmesi, yükümlülerde yeni vergilerin daha da ağır olacağı hissi bırakarak onları vergiye karşı dirence teşvik edebilmektedir (Akbulut, 2003: 97 ve Edizdoğan, 1982:144). İlgili değişiklikleri izleme, anlama ve gereklerini yerine getirebilme gücüne sahip olmayan nitelikteki yükümlüler bu durumdan daha da çok olumsuz etkilenmektedirler. Hatta, yapılan değişiklikleri muhasebe mesleğini yerine getiren kesimler bile zaman zaman kavramakta güçlük çekebilmektedir (Ünsal, 2000:114).

Kanunların hızlı değişmesi nedeniyle vergi idaresi yükümlülerin sorunlarını çözmeye bazı sorunlar yaşayabilmektedir. Bunun nedeni, kanunların yapılaşmasında öngörülemeyen pek çok unsurun uygulanma aşamasında ortaya çıkmasıdır. Vergi idaresi, karışıklığa meydan vermemek için, vakit kaybetmeden konuyla ilgili çıkaracağı tebliğ, genelge, mukteza ve açıklamalarla konuya açıklık getirerek yükümlülerin kafasındaki şüpheleri gidermelidir (Şenyüz, 1992:212).

d) Vergilerin sayısal miktarı: Vergilerin belirli bir sayı ile sınırlandırılması fikri XVIII. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Bu husustaki en belirgin fikir Fizyokratlar'ın öncüsü olan Quesnay'da gelmiş ve vergilerin tarım sektöründen alınacak tek bir vergi ile sınırlandırılmasını ileri sürmüştür (Schmölders, 1976:43).

* Vergi aflarının nedenleri hakkında daha geniş bilgi için bkz: Ayşe Güner: **Vergi Aflarının Vergiye Uyum İlişkisi Üzerine**, M.Ü. Maliye Araştırma ve Uygulama Merkezi, Yayın No:10, İstanbul, 1988, Adnan Gerçek: "Tahsilâtın Hızlandırılması Açısından Tecil Şeklinde Uygulanan Vergi Aflarının Değerlendirilmesi ve Öneriler", **Vergi Dünyası**, S:240, Ağustos,2001, Recai Dönmez: **Teoride ve Uygulamada Vergi Afları**, Anadolu Üniv. İİBF Yayınları, No:557/92, Eskişehir,1992, Yusuf Keleş: "Yine mi Af, Mükellefler Ne Zaman Vergi Öderler?", **Vergi Dünyası**, S:249, Mayıs2002 ve Duran Bülbül, Hülya Karadeniz:"Vergi ve Sigorta Prim Aflarının Kayıt dışı Ekonomi Üzerine Etkisi", **Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçakları, Önlenmesi Yolları, 19. Türkiye Maliye Sempozyumu**, Antalya, 10-14 Mayıs 2004, s. 801-812 ve Zeynep Arıkan ve Hatice Yurtsever:"Türkiye'de Mali Affın Nedenleri, Etkileri ve Sonuçları I-II", **Yaklaşım**, S:136-137, Nisan-Mayıs 2004.

Benzer bir şekilde XX. yüzyılda Kaldor'un Hindistan için hazırlamış olduğu raporda benzer bir vergi sistemini önerdiğini görmekteyiz (Goode, 1981). Fakat, yeterli kamusal fonları sağlayamaması, ödeme gücünün tek bir göstergeye dayandırılmasından kaynaklanan oluşabilecek adaletsizlikler açısından tek vergi fikri ağır eleştiriler almıştır.

Yükümlüler, ödedikleri vergi sayısının çokluğu nedeniyle gereksiz kırtasiyeciliğe ve zaman kaybına yol açtığı için, aslında çok ağır vergi yüküne neden olmasa bile, vergiye psikolojik nedenler yönüyle de sıcak bakmayabilmektedirler (Sofuoğlu, 1997:135–136). Ayrıca, gelişmekte olan ülkeler açısından, mevcut olan vergilerin sayısının çok olması, vergi kaçakçılığını arttıran bir etken olarak görülmektedir. Nedeni ise, değişik ve çok sayıda vergilerin hem vergi sistemini karmaşık hale getirerek, hem de devletin aktif bir maliye politikası izlemesini zorlaştırarak kaçakçılığın artmasına neden olmaktadır (Tanzi, 1991:17–18).

e) Vergi bürokrasisinin ağırlığı (Kırtasiyecilik): Yükümlülerin vergi matrahlarını belirlemesinden sonra, tarh aşamasından ödemeye kadar geçen süreç içerisinde aşamalardan geçerken belirli formalitelere uymaları gerekmektedir. Yükümlüler açısından, bu formalitelerin yerine getirilebilmesi belirli kaygıları da beraberinde getirir. Hele işletme ölçeği, faaliyet alanı gibi değişiklikler söz konusu ise bu durum yükümlüler için formalitelerin artması anlamına gelmektedir. Bu nedenle yükümlüler işini geliştirmekten çekinebilecek, hatta vazgeçebileceklerdir. Almanya'da yapılan uygulamalı bir çalışmada, ağır bir vergi bürokrasisinin vergi kaçırma temayülünü artırdığı ortaya çıkmıştır (Şenyüz, 1995:71).

Teknolojinin gelişmesi, vergi dairelerine gitmeden hemen hemen tüm işlemlerin yapılabilmesine olanak sağlamış ve vergi dairelerinin otomasyona geçişi ile birlikte bu tür kırtasiyecilikler ve zaman kayıpları minimuma indirilmiştir. Bu bağlamda, ülkemizde kamudaki e-dönüşüm çerçevesinde Maliye Bakanlığı da, e-maliye ve e-beyanname uygulamasını başlatmasını kırtasiyeciliği azaltma yönünde bir adım olarak değerlendirebiliriz.

Vergi psikolojisi açısından baktığımızda, vergi yönetiminin de en az vergi sistemi kadar önemi vardır. Vergi yönetimleri, yükümlüleri tespit ve beyanmeleri kabul etmek, vergi tarh, tahakkuk ve tahsilâtlarını yapmak, vergi incelemelerini yürütmek, vergi ihtilaflarını çözmek ve ilgili kayıtları tutmakla görevli örgütlerdir (Schmölders, 1976:87). Vergi yönetimlerinin vergi toplama konusundaki gösterecekleri eksiklikler, kamu otoritesinin varlığını tehdit edecek boyutlara ulaşabilir (Şenyüz, 1995:49).

Vergi kanunlarındaki düzenlemenin yanında etkin bir vergi idaresinin oluşturulabilmesi de çok önemlidir. Sadece vergi kanunlarında yapılan düzenlemelerle verginin etkin, rasyonel ve yükümlüleri rahatsız etmeyecek bir şekilde toplanabilmesi mümkün değildir. Bu yasaları uygulayacak kurumların da muntazam bir

şekilde yapılandırılması gerekmektedir (Ünsal, 1987:53). Vergi yönetimlerinin asıl amacı; “suçluları tespit edip cezalandırmak” yerine, “suç işlemlerini önleyecek yapı ve anlayışın yaratılması” olduğu sürece, vergi yönetimi-yükümlü ilişkileri olumlu olacaktır (Gerçek, 2004:621–622).

Vergi yasalarının uygulanması esnasında bir tarafta vergi yönetimi, diğer tarafta yükümlüler bulunmaktadır. Yükümlüyü anlayıp ona yakın olamayan, yükümlüyü vergisini kolay ödeyebileceği bir psikolojiye hazırlayamayan ve iyi işlemeden bir vergi yönetimi yükümlünün vergiye karşı mukavemetinin artmasına neden olmaktadır. Vergi yönetiminin kötü bir hizmet vermesinin altında yatan en önemli sebep, niteliksel ve niceliksel olarak personelin yetersiz olmasıdır (Ünsal, 1987:51).

Gerekli bilgi düzeyinden yoksun, yasa hükümlerini kavrama ve uygulama yeteneğinden yoksun çalışanlarca yasalar uygulanmaya çalışıldığı takdirde, keyfi uygulamalar yaygınlaşarak yükümlülerin beklentileri de yanıtsız kalacaktır. Bunlar yükümlüyü endişe ve şüpheye sürükleyerek vergiden soğumalarına ve vergiye karşı dirençlerinin artmasına neden olmaktadır (Şenyüz, 1995:52).

Vergi yönetimindeki daha iyi bir organizasyon ve işinde uzman kadrolarla uygulanacak aynı kanunlarla bile var olandan daha etkin bir vergileme söz konusu olabilecek ve tahsilât oranlarının artmasına katkı sağlayabileceği de ifade edilmektedir (Soylan, 1992:60).

Vergi yönetiminde etkinliğin sağlanmasında bir başka ve oldukça önemli olduğu söylenebilecek boyut, halkla ilişkiler çalışmalarına yer verilmesi gerekliliğidir. Vergi yönetimi açısından halkla ilişkiler tanımı en kapsamlı bir şekilde şöyle yapılmaktadır (Kocaman, 1983:62):

Gelir idaresinin izlediği politikaların halka açıklanması ve benimsetilmesi, idarenin faaliyetlerinin halka duyurulması ve böylece halkta idareye karşı olumlu bir tutum yaratılması yanında, halkın gelir idaresi hakkında ne düşündüğünün ve idareden ne istediğinin öğrenilmesi ve halkla işbirliğinin sağlanması.

Vergilerin meşruiyetine dair tartışmalar ve vergilere karşı tepkilerin, vergilerin adil, güvenilir ve şeffaf olmamasından kaynaklandığını göstermektedir (Devrim ve Turgay, 2004:762).

Vergi yönetimi-yükümlü ilişkileri bağlamında gelişmiş ülke örneklerine bakılacak olursa, yükümlülerin her hangi bir ticari ilişkideki bir müşteri gibi algılandığı ve ona göre stratejiler geliştirildiği görülmektedir. Örneğin ABD Kongresi, 1996 yılında kabul ettiği yasa ile “Mükellef Hakları Beyannamesi”ni ilan etmiş, Gelir İdaresi’ de yükümlülerin hangi haklara sahip olduklarını ve bunlardan nasıl yararlanabileceklerini açık bir şekilde belirleyerek ilgili web sitesinde yer vermiştir.* İngiliz Gelir İdaresi ise, yükümlü ve çalışanların görüşlerini alarak

hazırladığı görev tanımını, 1 Nisan 1999 tarihinde “Charter of Taxpayers” adıyla ilan etmiştir. Kısaca metinde, müşterilerine (yükümlülere) etkin, verimli ve adil hizmet vermeyi amaçladığını belirtip, hizmet standartları ile birlikte hangi konularda idarenin yardımını alabilecekleri net olarak saptanmıştır (Şafak, 2003:s.y.).

Vergilerin ve vergileme sürecinin yükümlülere şeffaf ve açık bir şekilde, herkesin anlayabileceği ve kolay ulaşabileceği tarzda anlatılması gerekmektedir. Sonuç olarak, yükümlüler, vergi yönetimlerinin halkla ilişkiler alanında yapacakları faaliyetlerle, vergiyi, vergi personelinin daha iyi anlayabilecek, böylece vergiye karşı olumlu tutum kazanacak ya da olumsuz tutumlardan arınabilecektir.

2.1.2.2. Ekonomik Yapı ve Konjonktürle İlgili Etkenler

Ekonominin içinde bulunduğu durum şüphesiz ki bireylerin davranışları üzerinde, özellikle de vergi ödeme durumundaki yükümlüler üzerinde çeşitli şekillerde etkili olmaktadır. Vergiler, hiçbir karşılık beklenmeden yerine getirilmesi gereken zorunlu ödemeler olduğundan, bireylerin tüketiminin ve kullanım özgürlüğünün kısılmasına yol açmaktadır. Bir ülkenin vergi sistemi, o ülkenin ekonomik yaşamından soyutlanamayacağı için, milli gelir düzeyi, enflasyonun seviyesi ve ekonomideki adil dağıtım mekanizmalarının işleyişi gibi faktörler yükümlülerin vergiye yaklaşımını etkilemektedir.

a) Milli gelir düzeyi: Vergilemeyle ilgili olarak, bir ülkede kişi başına düşen milli gelir ile vergi yükü karşılaştırmaları yapılarak bireylerin katlandıkları fedakârlık hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir.

Ülkemizde kişi başına düşen milli gelir 2003 yılı itibariyle 3383 \$ iken (<http://www.die.gov.tr>), OECD ülkelerinde ortalama 25000 \$ düzeyindedir. Buna karşılık 2003 yılı için OECD verilerine göre ülkemizde vergi yükü (vergi gelirleri/GSYİH) % 32,8 iken, OECD ortalaması % 36,3’dür (<http://www.gelirler.gov.tr/gelir2.nsf>). Bu duruma göre sadece vergi yükü dikkate alınırsa ülkemizde vergi yükü düşük görünmektedir. Ancak kişi başına milli gelir dikkate alınacak kıyaslamada Türkiye’deki vergi yükünün nispi olarak daha ağır olduğu açıktır. OECD ülkelerinde ortalama 8000 \$ vergi veren yükümlünün tüketim ve tasarruf için 17000 \$’ı kalırken, ülkemizde vergisini ödeyen bir bireyin tüketim ve tasarruf için elinde ortalama yaklaşık 2300 \$ kalmaktadır (TOBB, 1996:22). Buradan da anlaşılmaktadır ki; kişi başına milli geliri düşük olan gelişmekte olan ülkelerde bireyler, gelişmiş ülkelere oranla daha fazla yüke ve fedakârlığa katlanmaktadırlar. Aşağıda Tablo 1’de OECD ülkelerinde toplam vergi gelirlerinin GSYİH’ya oranı görülmektedir.

* Mükellef Hakları Beyannamesine göre yükümlülerin sahip oldukları haklar için bkz. US.IRS(Internal Revenue Services), “Declaration of Taxpayer Rights, August 2000”, <http://www.irs.gov/pub/irs-pdf/pl.pdf>, 14.07.2005, (Çevrimici).

Tablo 2.1: OECD Ülkelerinde Toplam Vergi Gelirlerinin GSYİH'ya Oranı

	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2001	2002	2003
Kanada	31,9	30,9	32,5	35,9	35,6	35,6	34,9	34,0	33,8
Meksika		16,2	17,0	17,3	16,7	18,5	18,8	18,1	19,0
ABD	25,6	26,4	25,6	27,3	27,9	29,9	28,8	26,3	25,6
Avustralya	26,5	27,3	29,1	29,3	29,8	32,1	30,5	31,4	31,6
Japonya	20,9	25,4	27,4	29,1	26,7	26,5	26,8	25,8	25,3
Kore	15,1	17,2	16,4	18,9	19,4	23,6	24,1	24,4	25,3
Yeni Zelanda	28,5	30,6	31,3	37,7	36,9	33,9	33,3	35,0	34,9
Avusturya	36,7	39,0	40,9	39,6	41,1	42,6	44,6	43,6	43,1
Belçika	40,6	42,4	45,6	43,2	44,8	45,7	45,8	46,2	45,4
Çek Cum.					37,5	36,0	36,2	37,0	37,7
Danimarka	40,0	43,9	47,4	47,7	49,5	50,1	49,1	48,7	48,3
Finlandiya	36,8	36,2	40,2	44,3	46,0	48,0	46,0	45,8	44,8
Fransa	35,5	40,2	42,4	42,2	42,9	44,4	44,0	43,4	43,4
Almanya	35,3	37,5	37,2	35,7	37,2	37,2	36,1	35,4	35,5
Yunanistan	21,8	24,2	28,6	29,3	32,4	38,2	36,6	37,1	35,7
Macaristan					42,4	39,0	39,0	38,8	38,5
İzlanda	29,8	29,5	28,7	31,8	32,1	39,4	37,7	38,5	39,8
İrlanda	29,1	31,4	35,0	33,5	32,8	32,2	30,0	28,7	29,7
İtalya	26,1	30,4	34,4	38,9	41,2	43,2	43,0	42,5	43,1
Lüksemburg	37,5	40,8	45,1	40,8	42,3	40,6	40,8	41,3	41,3
Hollanda	41,3	43,6	42,8	42,9	41,9	41,2	39,8	39,2	38,8
Norveç	39,3	42,5	43,0	41,5	41,1	43,2	43,4	43,8	43,4
Polonya					37,0	32,5	34,4	34,7	34,2
Portekiz	20,8	24,1	26,6	29,2	33,6	36,4	35,7	36,5	37,1
Slovak Cum.						34,3	32,9	33,0	31,1
İspanya	18,2	22,4	26,9	32,1	31,8	34,8	34,4	34,8	34,9
İsveç	42,0	47,3	48,2	53,2	48,5	53,9	51,8	50,1	50,6
İsviçre	27,4	28,5	26,1	26,0	27,8	30,5	30,1	30,1	29,5
Türkiye	16,0	17,9	15,4	20,0	22,6	32,3	35,1	31,1	32,8
İngiltere	35,3	35,2	37,7	36,5	35,1	37,5	37,2	35,6	35,6
OECD Toplam	30,3	32,0	33,5	34,8	35,7	37,1	36,7	36,4	36,3
OECD Amerika Kıtası	28,8	24,5	25,0	26,8	26,7	28,0	27,5	26,1	26,1
OECD Pasifik Bölgesi	22,7	25,1	26,0	28,7	28,2	29,0	28,7	29,1	29,3
OECD Avrupa	32,1	34,6	36,4	37,3	38,3	39,7	39,3	39,0	38,9
AB 19	33,1	35,9	38,6	39,3	39,9	40,4	39,9	39,6	39,4
AB 15	33,1	35,9	38,6	39,3	40,1	41,7	41,0	40,6	40,5

Kaynak: <http://www.gelirler.gov.tr/gelir2.nsf> (15.12.2005).

b) Yüksek enflasyon: Ekonomik kurumları tam olarak oturmamış, yüksek enflasyona sahip gelişmekte olan ülkelerde yükümlülerin vergiye karşı dirençleri yüksektir. Enflasyon nedeniyle vergilerin sayısal büyüklükleri etkilenmek suretiyle, spesifik tarifeler, istisna, muafiyet ve indirim tutarlarıyla gelir vergisindeki tarife dilimleri reel olarak aşınmaktadır. Böylece, devlet spesifik tarifelere göre alınan vergilerde gelir kaybına uğrarken, istisna, muafiyet ve indirim tutarlarının sabit kalması nedeniyle, nominal gelirlerdeki artışların artan oranlı tarife yapısıyla daha yüksek oranlarda vergilendirilmesi nedeniyle de yükümlülerin reel vergi yükleri enflasyondan dolayı artmaktadır (Öner, 1994:995).

Kamu maliyesi için enflasyon bir vergileme yöntemidir. Çünkü, enflasyon da tıpkı vergi gibi bireylerin ellerindeki satın alma gücünde azalmaya yol açmaktadır. Enflasyon bir vergi politikası olarak vergilemenin alternatifi olarak kabul edilmekte, devlet bütçesine sağladığı gelir etkisi “enflasyon vergisi” olarak isimlendirilmektedir. Elinde nakit bulunduran ve nakit alacağı olanların tümü üzerine konulmuş bir vergi olarak farz edilebilir. Dolaylı bir vergi gibi olduğu için de onun tüm avantajlarına sahiptir. Bu nedenle, yükümlülerin ödeme güçlerini doğrudan hedef almadığı için, açık bir tavır oluşması da azalmaktadır (Şenyüz, 1995:76–77).

c) Kamu harcamaları: Bireyler vergiler nedeniyle kullanılabilir gelirlerindeki azalmadan dolayı bir rahatsızlık duyarlar ve devlete aktarmak zorunda oldukları kısmı da aktarmamanın veya daha az aktarmanın yollarını ararlar. Milli gelirin gerek sektörler açısından gerekse bireyler arasında dağılması, kimi kesimlere yarar sağlarken, kimi kesimler üzerine de bir yük getirmektedir. Bu durum, yükümlülerin vergiye karşı tepki göstermesine neden olmaktadır (Erdem, 1986:27).

Yükümlülerin vergi olarak devlete aktardıkları kısmın, devlet tarafından etkin ve verimli bir şekilde kullanılmadığını, belirli kesim ve gruplara avantaj sağladığını, toplanan vergilerin ağırlıklı olarak toplumda bazı kesimlere yıkıldığını, buna mukabil kendilerinin de kamu harcamalarında yeterince yararlanmadığını düşünmeleri vergi kaçırma eğilimini arttırmaktadır. Vergi kaçakçılığı girişimi, kişinin ödediği vergiler ile kamunun sunmuş olduğu mal ve hizmetlerden aldığı paya (net vergi yüküne) göre değişmektedir. Yükümlü almış olduğu kamu hizmetlerine göre ödemiş olduğu vergileri fazla olduğu kanısına varırsa, vergi kaçırarak sağlayacağı gelirin marjinal faydası artar. Bu da vergi kaçakçılığı eğilimini arttırıcı bir etki meydana getirmektedir (Gerçek ve Yüce, 1998:36). Muafiyet istisna ve indirim gibi vergisel avantajlar ise bu eğilimi azaltıcı rol oynamaktadır.

Bayraklı, Saruç ve Sağbaş'ın Afyon'da 477 vergi yükümlüsü üzerinde yapmış oldukları anketin sonuçları da mübadele eşitliğinin ve ödenen vergilerin verim-

li kullanılarak yükümlülere geri dönebilmesinin vergilere uyum açısından önemli olması yönüyle dikkat çekicidir. Ankete katılanların % 76'sı toplanan vergilerin akıllıca kullanılarak kendilerine hizmet olarak dönmediğini belirtmişlerdir. Aksini bildirenlerin oranı ise sadece % 8'dir (Bayraklı ve Diğerleri, 2004:227).

2.1.2.3. Siyasal Yapı ile İlgili Etkenler

Vergiye karşı davranışları belirleyen bir başka kişisel olmayan faktör de siyasal yapıdır. Otoriter yönetimler ve demokratik yönetimlerde yükümlülerin alınan kararlara tepkileri farklı olabilmektedir. Halkın otoriter yönetimlerinin vergilendirme yetkisine tepkileri, yönetimlerin vergilendirme yetkilerinin kısıtlanmasına neden olmuş ve devamında da demokratik yönetimlere zemin hazırlamıştır.

Demokratik yönetimlerde ise halkın vergi politikalarını etkileyebildiği en önemli aracı belirli aralıklarda yapılan seçimlerdir. Seçmenler, vergi açısından bakıldığı zaman, vergi ile ilgili politikaları kendilerine en uygun olan partiyi seçme yolunu tercih edeceklerdir. Böylece, çoğunluğu elde eden partinin görüşlerinin toplum tarafından benimsendiği varsayılmaktadır (Tullock, 1995:101). Demokrasilerde halkın yönetime katılması vergiye gönüllü katılımı kolaylaştırmaktadır. Bu da psikolojik vergi sınırının, otoriter devlettekine oranla daha yukarılarda olmasını sağlamaktadır (Şenyüz, 1995:82).

Normal koşullarda vergilerin arttırılması yükümlülerin tepkisini çekerken, olağanüstü koşullarda beklenen tepkiler olmamaktadır. Çünkü, bu tür olağanüstü koşullarda psikolojik vergi sınırı eşiği yükselmektedir. Peacock-Wiseman modeli (Sıçrama Tezi) olarak adlandırılan modele göre; olağanüstü şartlar nedeniyle devlet bir yandan yeni görevler üstlenir ve yeni harcamalar yaparken, öte yandan da yükümlüler de normal şartlardaki tepkilerini azaltırlar. Fakat olağanüstü şartlar sona erince birden bire sıçrama yapan harcamalar aynı hızda düşmez ve konulmuş olan vergilerin büyük bir çoğunluğu devam eder (Aksoy, 1998:103).

Ülkemizde 1999 yılında, Marmara bölgesinde olan ve bütün Türkiye'yi etkileyen depremden sonra konmuş olan özel iletişim ve özel işlem vergilerinin hala devam ediyor olması, deprem ve 2001 krizinden sonra yükseltelen KDV oranlarının hala eski seviyelerine indirilmemiş olması bu teze örnek olarak verilebilir. Fakat olağanüstü durumların etkisini yitirmeye başlamasından sonra ise, psikolojik olarak tahammül sınırında düşüşlerin olmaya başladığı da bir gerçektir.

2.2. YÜKÜMLÜLERİN VERGİYE KARŞI DAVRANIŞ BİÇİMLERİ

Tüm vergilerin az da olsa ekonomi içerisindeki iktisadi davranışların değişmesine etki ettiği bilinmektedir. Vergi nedeniyle, kimi mallar nispi olarak pahalı hale gelebildiği gibi, tüketim tercihlerinin değişmesine de etki edebilirler. Ayrıca yatırım ve tasarruf ve emek arz ve talebi de uygulanmakta olan vergilerden

vergilerin ağırlığına göre etkilenmektedir. Kısacası, yeni bir vergi konulduğu zaman tüketiciler, çalışanlar ve firmalar da belirli bir tutum oluşur ve bu tutumlardan hareketle belli davranışları sergileyerek kendilerini bu yeni duruma uyarlamaktadırlar (Musgrave, 1973:443).

Daha önce 1.2.5 başlığı altında, genelde tutumlara ve özelde de mali tutumlar kavramına değinilmişti. Değişik dönemlerde yükümlüler üzerinde yapılan tutum ölçüm araştırmalarının, yükümlülerin sergileyecekleri davranışlar hakkında bilgi sahibi olmaya katkı sağlayacağı bilindiğinden bu araştırmalar önem kazanmaktadır. Önceleri sosyal psikologlar, tutumlarla davranışlar arasında kesin bir bağlantının olduğu görüşünde değillerdi. Bunun nedeni, yapılan tutum ölçümlerinde ifade edilen tutumların kaydedilmiş olduğunu, kişisel ifadelerin ise dış etkenler nedeniyle sapmaya uğradığı görüşünün hâkim olmasıdır. 1960'lardan sonra, sosyal psikologlar tarafından tutumların davranışları belirlediği bilimsel olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Fakat bu kabul için belli koşullar gerekmektedir. Bunlar; ifade edilen tutumu saptıracak dış etkilerin minimum düzeye indirilmesi, ifade edilen tutumla gözlenen davranışın (tepkinin) birbirine ait olduğundan emin olunması ve tutumların yeterince güçlü ve bilinçli olmasıdır (User, 1992a:46-47). Bu koşullar altında saptanan tutumlar, yükümlülerin vergilemeye karşı olumsuz bir tutumunun vergi kaçırma veya vergiden kaçınma gibi olumsuz davranışlara (tepkilere) yol açma ihtimalinin yüksek olduğu sonucun ulaşmamızı kolaylaştırmaktadır. Yapılan araştırmalarla, vergilerle ilgili olumsuz tutumların hâkim olduğu noktalarda vergilemenin psikolojik sınırının ortaya çıkmaya başladığı söylenebilecektir.

Bir önceki kısımda vergiye karşı yükümlülerin davranışını belirleyen etkenler ele alınmıştı. Bu başlık altında da, çeşitli ekonomik, sosyal, ve siyasal sonuçlar yaratacak biçimde karşımıza çıkan yükümlülerin vergiye karşı davranış biçimlerinin neler olduğu ele alınacaktır.

Her sistem gibi vergi sisteminin temelinde de insan unsuru vardır. Bu nedenle vergileme, sosyolojik ve psikolojik boyutları göz ardı edilmemesi gereken bir olgu olarak karşımızda durmaktadır. Çünkü, vergileme nedeniyle gelirinde az veya çok bir azalma hissedecek olan yükümlüler birtakım psikolojik faktörlerin etkisi altına girebilmektedirler. Bu etkiler sonucunda yükümlüler farklı davranış biçimleriyle tepkilerini sergilemektedirler.

Teoride vergilerin yükümlüler üzerinde yapmış olduğu etkiler “gelir etkisi” ve “ikame etkisi” olarak ele alınmaktadır. Gelir etkisi, ödenmiş olan verginin sadece yükümlünün satın alma gücünde meydana getirdiği azalmayı ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. İkame etkisi ise, yükümlünün ödemiş olduğu vergi nedeniyle tercihlerinde bir değişme meydana gelmesi durumunda oluşmaktadır. Birincisinde yükümlüler, gelirlerindeki azalmayı telafi etmek için daha fazla ve-

ya daha rasyonel çalışmayı tercih edebilir. İkincisinde ise yükümlüler, daha fazla çalışmanın daha fazla vergi ödemek anlamına geleceğini görerek emek ve tüketimlerini kısımayı tercih edebilirler (Akdoğan, 1999:98, Akbulut, 2003:90 ve User, 1992a:50–51).

Gelir etkileri olan bazı vergilerin ikame etkilerinin sıfır olduğu durumlar da söz konusu olabilmektedir. Bu tür vergilere “tarafsız vergiler” denmektedir ve piyasa mekanizmasının işleyişlerini bozmazlar. Çünkü, vergi konulduktan sonra konulmadan önceki duruma göre bireylerin tercihlerinde ve ekonomik kararlarında değişiklik meydana getirmeyip sapmalar oluşturmazlar (Şenyüz, 1995:87–88).

Yükümlüler vergilemenin bahsedilen bu gelir ve ikame etkileri nedeniyle, vergilerin zora dayanması ve karşılıksız olarak tahsil edilmesi nedeniyle, bu vergilere karşı sürekli olarak, sübjektif vergi yüklerini azaltmak amacıyla gizli ve açık bir şekilde davranış içerisine girmektedirler. Şimdi sergilenen bu davranışları ele almaya çalışacağız.

2.2.1. KARAR ALMA BİRİMLERİNİ YÖNLENDİRME

Parlamentar sistemlerde yasama organının almış olduğu kararlar yasalarla ifade edilmektedirler. Yasaların uygulanması ise yürütme organı eliyle yapılmaktadır. Yükümlülerin, uygulanmakta olan yasalar içerisinde en verimsiz olarak gördükleri yasalar vergi yasalarıdır. Çünkü, bireysel gelirlerinde ve servetlerinde azalmaya yol ve kamusal hizmetlerin finansmanında kullanılmak üzere alınan vergilere yükümlüler hep minimum oranda katılmak isterler. Kısaca diğer yasalarda olduğu gibi, vergi koymak, kaldırmak veya değiştirmek yasalarla olmaktadır. İşte, vergi yüklerini azaltmak isteyen yükümlüler yasama mekanizmasını harekete geçirerek bunu elde etmeye çalışmaktadırlar. Bu davranış biçimi yükümlülerin başvurduğu bir çeşit tepki çeşidi olarak görülmektedir. Bu bağlamda, oy kayması ve baskı gruplarını harekete geçirme gibi davranış çeşitleri sergilenmektedir.

2.2.1.1. Oy Kayması

Oy kayması, seçmen kitlesinin büyük bir çoğunluğunun ani bir davranış değişikliği göstererek, hem seçimlere katılım oranında bir sıçrama, hem de siyasi parti tercihlerini azımsanmayacak oranda değiştirmesidir. Böyle bir durumda, seçime katılan partilerin oy dağılımında bir önceki seçimlere oranla büyük bir değişiklik ortaya çıkmaktadır. Türkiye yakın siyasi tarihinde bu değişimin örnekleri mevcuttur. 1950 seçimlerinde Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi oy kaymasına bir örnek olarak gösterilebilir (Kalaycıoğlu, 1984: 268). Aynı şekilde, 2002 yılında yapılan erken genel seçimlerdeki oyların dağılımı ve bir önceki seçime göre oy değişimi oy kaymasına örnek olarak değerlendirilebilir.

Yükümlülerin aleyhine çıkmış olan yasaların istedikleri yönde değişmesini sağlamak amacıyla sergilenen yükümlü davranışlarından olan oy kayması, verilen oyların bir sonraki seçimlerde beklenmedik ve ani yön değiştirmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Yükümlüler bu anlamda vergi yasalarını takip ederek, yüklerini azaltmak için değişik siyasi tercihlerde bulunabilmektedirler (Berksoy ve Demir, 2004:515-516). Kendilerinin yüksek buldukları vergi oranlarını uygulamada ısrar eden iktidardaki siyasi partiden desteklerini çeken yükümlüler, oylarını vergi ile ilgili düşüncelerini kabul ettikleri bir başka siyasi partiye kaydırarak, o partinin iktidara gelmesi ile kısmen vergi yüklerini azaltabilmektedirler (Şenyüz, 1995:89).

2.2.1.2. Baskı Gruplarını Yönlendirme

Demokratik toplumlarda siyasal sürecin toplumsal katılıma açık olması, vergileme politikalarının genel olarak toplumun geniş kesimlerinin taleplerini dikkate almayı gerektirdiği bir gerçektir. Her ne kadar iktidarların, yükümlülerin vergi yüklerini rakip siyasi partinin tehdidinin büyüklüğüne göre ayarlasa, vergilemeden oy kaybını minimize etmek için vergi tabanını dar tutsa ve oy tehdidi ve oylama gücü bulunmayan ekonomik birimleri diğer ekonomik birimlere göre daha yüksek vergilendirmek istese de, toplumdaki güçlü baskı gruplarının vergi konusundaki tercihlerini göz ardı edememektedir (Berksoy ve Demir, 2004:520–522). Kısaca, demokratik toplumlarda vergi politikalarının belirlenmesinde seçmenler ve politikacılar başka çeşitli sınıf ve baskı grupları da etkili olabilmekte, sürece katkı sağlayabilmektedir.

Bir toplumda baskı grupları çok çeşitli olup, günümüz toplumsal yaşamında genellikle işveren kuruluşları, işçi kuruluşları, sendikalar, dernekler, esnaf odaları, çiftçi birlikleri, NGO'lar şeklinde örgütlenmektedirler. Bunların yanı sıra, kilise ve tarikatlar gibi dinsel örgütler, askeri ya da bürokratik kurumlar, etnik gruplar, kültürel, siyasal ya da ekonomik elitler ve aşiret ya da akraba toplulukları da birer baskı grubu olarak sayılabilmektedir (User, 1992a:74).

Demokratik sistemin işleyiş süreci içerisinde çıkarların ve dolayısı ile de çıkar gruplarının vergileme politikalarını, bazen yapılan genel seçimlerde oylarının tercihleri ile, bazen de yasama süreci içerisinde çeşitli lobi faaliyetleri şeklinde etkileyebilmektedirler. Baskı gruplarının bu etkileme süreci gelişmiş toplumlarda daha dolaylı ve meşruiyet temeline dayalı iken, az gelişmiş ve demokratik kurumların tam olarak siyasal sistemde oturmadığı toplumlarda ise, bazı küçük elit grupların haricindeki diğer geniş toplum kesimleri yeterince örgütlenemediği için vergilemeyle ilgili siyasal iktidara taleplerin iletilmesinde de dengesizlikler görülebilmektedir (Cheibub, 1998:36-365 ve Kenny ve Winner, 2001:4. Akt: Karabacak, 2004: 67-68).

Baskı gruplarının vergilemeyle ilgili yasaları etkileme çabaları demokratik parlamenter rejimlerde hep olagelmiş ve çoğunlukla da bu çabalar bu çabalar tutarsız politikaların oluşması ile sonuçlanmaktadır. Tutarsız politikalar, baskı gruplarının vergi yasalarında kendi çıkarlarına uygun hükümlerin bulunmasını sağlamak şeklinde olabileceği gibi, vergi yasalarında çıkarlarına dokunacak hükümlerin yer almamasını sağlamak şeklinde de olabilecektir (Şenyüz, 1995:89).

Demokratik parlamenter düzeni benimsemiş olan ülkelerde vergi politikalarının belirlenmesini sağlayan organlar büyük oranda sendikaların, basının, meslek örgütlerinin, seçmen gruplarının ve diğer baskı gruplarının etkisi altında buldukları için karar almada tam olarak bağımsız olduklarını söylemek güçtür. Kimi zaman baskı gruplarının vergi politikalarının belirlenmesi üzerindeki etkisi olumlu da olabilmektedir. Genellikle, siyasal karar alma mekanizmalarının getirmiş olduğu vergilerin adaletsiz ve ağır olduğu durumlarda baskı gruplarının çabaları, bu çarpıklığın düzeltilmesi açısından olumlu sonuçlar da doğurabilmektedir. Yükümlülerin bu tarz bir baskı grubu şeklinde örgütlenerek taleplerini demokratik parlamenter rejimlerde dile getirebilmesi sağlıklı bir durum olarak görülmektedir. Aksi takdirde, sosyal patlamalara kadar varan tepkilerin maliyeti daha sonra kat kat fazla yüklenilmek zorunda kalınacaktır (Şenyüz, 1995:60 ve User, 1992a:78).

2.2.2. VERGİDEN KAÇINMA

Vergiden kaçınma (tax avoidance) kavramı, yükümlülerin yasaları çiğnemenin ödemesi gereken verginin yükünü azaltabilme çabalarını kapsamaktadır. Vergiden kaçınma tamamen yasal ve risksiz bir davranış şekli olduğu için ceza da gerektirmemektedir (Bayraklı ve Diğerleri, 2004:206). Hatta, kimi zaman vergiden kaçınmanın koşulları yasalar tarafından belirlenebilmektedir. Yasaların belli kazançları vergilendirme dışı bırakması, halinde tüm bireylerin bunları yararlanabilmesi hem rasyonel bir davranış, hem de bir hak olarak kabul edilmektedir (Nadaroğlu, 1992:287).

Vergiden kaçınma, yükümlülerin vergi karşısında vergilerin ikame etkisi nedeniyle tercihlerini değiştirme şeklinde olabileceği gibi, bazen de ödeyeceği vergiden ziyade, beraberinde getireceği şekli yükümlülükler ve sonuçları nedeniyle de vergiden kaçınmaya eğilim gösterme şeklinde olabilmektedir (Öncel, 1974:45).

Vergiden kaçınma olayı temel olarak iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Birincisi, bireylerin ortaya çıkması muhtemel olan bir verginin konusu ile ilişki kurmaması yolunu tercih etmesidir. Emlak vergisi ödememek için bireylerin mülk edinmekten kaçınması bu tarz bir vergiden kaçınmaya örnek olarak gösterilebilir. İkincisi, bireylerin vergi yasalarındaki boşluklardan yararlanarak ödeyecekleri

vergileri minimize etmesi ya da hiç ödememesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bir işletmenin kurulurken, şirketin türünün veya konumunun vergi yükümlülüğünü asgariye indirecek şekilde ve alanlarda belirlenmesi bu tarz bir vergiden kaçınmaya örnek olarak verilebilir (Akbulut, 2003:91). Potansiyel vergi ödeyicisinin vergi yükümlülüğüne yol açan olayı üç şekilde işleyebileceği belirtilmektedir (Turhan, 1988:236–237):

- a.) Vergilendirilen malı almamak (Maddi anlamda intibak),
- b.) İleride daha ağır bir biçimde vergilendirilmesi öngörülen malları şimdiden stoklayarak olası ağır vergiden kurtulmak (zaman bakımından intibak),
- c.) Vergiyi doğuran olayı vergilemenin söz konusu olmadığı bir alana kaydırmak (yerel anlamda intibak). Yerel anlamda intibak, “Vergi Cennetlerine Göç” başlığı altında 1.3.2.4. no’lu başlıkta ele alınacaktır.

Yükümlüler, bu amaçla çeşitli vergi uygulamalarının kendilerine olabilecek etkilerini minimuma indirmek amacıyla profesyonel danışmanlardan, uzmanlardan, müşavirlerden ve muhasebecilerden yararlanma yoluna gidebilmektedirler. Bu yasal boşlukların değerlendirilmesi için yükümlülerin ve danışmanlarının çabalarına karşılık, gelir idarelerinin de bu boşlukları kapatabilmek için harcadıkları çabalar, kimi zaman vergi mevzuatını daha da karmaşık bir hale getirebilmektedir. Aynı zamanda bu tür çabalar hem zaman hem de para yönüyle maliyet yaratıcı niteliktedir (Akdoğan, 1996:145).

Vergiden kaçınmanın üç temel şekli olduğu söylenebilir (Stiglitz, 1988:592–601):

1.) Geliri kaydırmak: Artan marjinal oranlı yapıya sahip olan bir vergi sisteminde, yüksek marjinal oranlı bir yapıda vergilendirilen yükümlü, ödeyeceği verginin yükünü azaltabilmek amacıyla gelirini daha düşük marjinal oranın bulunduğu dilime kaydırmaya çalışır. Bu tarz bir vergiden kaçınma, ancak gelirle birlikte marjinal vergi oranlarının da yükseldiği bir sistemde geçerli olacaktır. ABD’deki 1990’ların başında oranları indirilen sermaye kazançları vergileri (ABD’de hisse ve gayrimenkul değerlerindeki artıştan alınmaktadır) ile birlikte, yüksek oranda vergilendirildiği için o güne dek hisse ve gayrimenkul alım satımını dondurmuş olan yatırımcıların harekete geçerek paraya çevirmeleri örnek olarak verilebilir (Stiglitz, 2003:171–173).

2.) Vergilerin ertelenmesi: Enflasyonun yüksek olduğu ekonomilerde, paranın zamanla değerini yitirmesi nedeniyle vergilerin mümkün olabildiğince ileriye ertelenmesi yükümlüler açısından karlı olmaktadır. Yükümlülerin çeşitli muhasebe hileleri ile, gelirlerinin tahakkuk tarihlerini daha geç beyan etmek suretiyle vergi ödemelerini ötelemeleri, böylece reel olarak daha düşük vergi ödemeleri buna örnek gösterilebilir. Burada yine de, verginin ödenmesi ile sonuçlanan

bir durum söz konusu olduğu için verginin ertelenmesini vergiden kaçınmadan farklı bir tepki olarak görenler de bulunmaktadır (Şenyüz, 1995:130).

3.) Vergi Arbitrajı: Arbitraj; daha çok yabancı paraların kur farklarından kazanç sağlama işlemi olarak tanımlanmasına karşın, çeşitli piyasalar içindeki fiyat farklılıklarından yararlanarak kazanç sağlanmasını da ifade etmektedir (Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü, 1990:23). Bu yöntemde değişik gelir türlerine ya da bireylere uygulanan farklı vergi oranlarından yararlanılarak, alışveriş yapan yükümlülerin ortak vergi yükümlülüklerini her ikisi lehine düşürecek bir şekilde düzenlemeleri söz konusudur.

Vergiden kaçınma, vergilerin olumsuz özendirme yaratması nedeniyle ortaya çıkan bir tepki türüdür. Sağlanmış olan vergiden kaçınma olanakları nedeniyle, vergi oranlarındaki belirli bir artışın vergiden kaçınmayı arttırabileceği kabul edilmektedir (Akdoğan, 1996:145). Vergiden kaçınma, kimi zaman hükümetler tarafından ekonomik ve sosyal açıdan yararlı sonuçları doğurması gerekçesi ile teşvik edilebilmektedir, fakat sonuçlarının beklendiği gibi çıkmadığı durumlar da söz konusudur. Örneğin, sigara üzerinden alınan yüksek vergiler, tüketimi kırsarak faydalı bir sonucun doğmasına katkı sağlarken, yüksek gelir vergisi kişilerin uzmanlık alanları dışında olan kendi işlerini yapmaya yöneltebileceği için, ekonomik açıdan düşük verimliliklerin doğmasına neden olabilecektir (Bayraklı ve Diğerleri, 2004:206). Ancak, yükümlülerin vergi düzenlemelerinin açıklarından alışılmamış biçimlerde yararlanarak vergilerini minimize etmeye çalışma yolunu seçmeleri, ilgili yasaların lafzını olmasa bile ruhunu zedeleyeceği görüşünde olanlar da mevcuttur (User, 1992a:82). Aynı zamanda, yükümlülerin vergiye karşı tutumlarının yozlaşmaya başladığının bir işareti olarak da algılanabilir.

Vergiden kaçınma olanakları, ücretli olmayan, vergiden muaf yatırımları yapma ölçğine sahip olan, hisse senetleri satın alabilen ve kurucusu oldukları vakıflara bağış yapıp vergiden düşebilecek varlıklı kesimler için daha fazladır. Bu nedenle, artan oranlı vergiler vasıtasıyla düzeltilmesi amaçlanan gelir dağılımındaki adaletsizlikler, bu tür vergiden kaçınma olanaklarının artması ile beklenen düzeyde olamayacaktır. Bu durum, artan oranlı sistemin eşitsizliği düzeltebilme yeteneğine yöneltilebilecek bir eleştiri olarak değerlendirilmektedir. Hatta yükümlüler enflasyon ve yüksek artan oranlı vergi yapısı karşısında, vergiden kaçınmanın anti-sosyal biçimlerine başvurabilmektedirler. Kimi sosyologlar, bu tür vergi kayıplarını sosyal bir sorun olarak görmektedirler. Bu tür sınırdaki sayılabilecek olgular için, tax avoidance (vergiden kaçınma) ve tax evasion (vergi kaçakçılığı) terimleri birleştirilerek “tax avoision” terimi türetilmiştir (Aronson,1985:324–325, Akt: User, 1992a:83).

2.2.3. VERGİ KAÇAKÇILIĞI

Vergiye karşı tepkilerin en yaygın ve en önemlilerinden birisi, hatta en önemlisi vergi kaçakçılığı (tax evasion) davranışdır. Vergiye karşı tepki ve davranış şekilleri konusu ile birlikte ilk akla gelen kavram, yine vergi kaçakçılığı kavramıdır. Vergi kaçırma olgusunun tarihçesi vergilerin tarihi kadar eskiye dayanmaktadır. Buna rağmen vergi kaçırma ile ilgili akademik çalışmalar son 30–35 yıldır artmaya başlamıştır. Vergi kaçakçılığı sorunu, gelişmekte olan ülkelerin olduğu kadar gelişmiş ülkelerin de bir sorunu olarak karşımızda durmaktadır.

2.2.3.1. Vergi Kaçakçılığının Tanımı

Tanımı hususunda henüz ortak bir görüşün sağlanmadığı vergi kaçacağı kavramı, vergi konusu olması gereken bir kaynak veya faaliyetin vergi dışı bırakılması nedeniyle ya da vergi kaçırma amacıyla vergi idaresinin bilgi alanına çıkarılmasına yönelik faaliyetler sonucu ödenmesi gereken verginin bir kısmının ya da tamamının ödenmemesi şeklinde tanımlanabilmektedir (Karakoç, 1995:99).

Vergi kaçakçılığı kavramı ile vergiden kaçınma kavramı arasındaki sınır kimi yazarlarca tartışmaya açık olarak görülmektedir. Bu görüşe göre, vergi kaçakçılığı vergiden kaçınmanın bir çeşidi olarak görülebilir, çünkü her ikisinde de vergi hukuku açısından tahakkuk edilsin ya da edilmesin, verginin ödenmemesi ile sonuçlanan bir davranış söz konusudur. Tek fark, kaçınma davranışının yasal olması, kaçırma davranışının ise yasalara aykırı olması (Aronson, 1985:324–325, Akt: User, 1992a:82).

Vergiden kaçınma ve vergi kaçakçılığı kavramları birbirinin ikamesi olabileceği gibi, bazen de birbirinin tamamlayıcısı da olabilmektedir. Mesela, vergi kaçırmadaki artan maliyetler nedeniyle yükümlünün vergiden kaçınma davranışına yönelmesi ikameye, normal şartlarda vergi matrahından indirilebilecek bir gider kaleminin (vergiden kaçınma), indirilmeyip de yüksek gösterilmesi (vergi kaçırma) tamamlayıcılığa örnek olarak gösterilebilir (Saruç, 2002:105–106).

Vergi kaçırma kavramının genel kabul görmüş tanımı, yükümlünün vergi ödememek ve vergi yükünü azaltmak amacıyla yasalara uygun olmayan tüm davranışları kapsamaktadır. Bu çerçevede vergi kaçırma kavramı; bilerek yapılan vergi kaçırma, bilmeden yapılan hatalar nedeniyle vergi kanunlarına uyulmadığı için oluşan vergi kaybını da kapsamaktadır. Başka bir anlatımla kavram, kasten ve hileli olarak vergi yükünü azaltmayı kapsadığı gibi, vergi mevzuatını bilmeme, yanlış yorumlama, istem dışı olarak beyannamelerde yapılan hatalar ve yükümlünün ihmali sonucu oluşan düşük matrah gösterimini de kapsamaktadır (Tanzi ve Parthasarathi, 1993:809, Bayraklı ve Diğerleri, 2004:206 ve Aktan ve Diğerleri, 2002:s.y.).

Lewis'in tanımlamasına göre (1982) vergi kaçakçılığı iki grupta incelenmiştir.

Birinci grupta, bir faaliyet sorucu vergi kaçırma ile bir ihmal sonucu vergi kaçırma ele alınmış, ikinci grupta ise, kasıtlı olarak vergi kaçırma ve bilmeden vergi kaçırma ele alınmıştır.

Bizim çalışmamız açısından ikinci sınıflama önem kazanmaktadır. Kasten ya da bilmeden vergi kaçırma sınıflaması yükümlünün bu davranışı sergilerken vergi kaçırma amaçlayıp amaçlamaması açısından önemlidir. Sonuçta her iki durumda da vergi kaçırma davranışı gerçekleşmiş olsa dahi, iki tür vergi kaçırma ya neden olan faktörler ve yükümlülerin vergi ahlakı açısından karakterleri farklılık arz edecektir. Vergi kaçırma davranışları ile ilgili yapılan araştırmalarda genelde kasten vergi kaçırma olgusu ele alınmış, ikincisine fazla yer ayrılmamıştır. Biz de vergi kaçırma kavramını, daha çok bir önceki kısımda nedenlerini ele aldığımız tepkilerin bir sonucu olarak ortaya çıkan kasten vergi kaçırma çerçevesinde ele alacağız.

Türk vergi sistemi açısından ele alınacak olursa vergi kaybı, 213 Sayılı Vergi Usul Kanunu'nun 341. maddesinde "Vergi ziyai" başlığı ile tanımlanmıştır. Bu tanım, anılan maddenin ilk fıkrasında, yükümlünün veya sorumlunun vergilendirme ile ilgili ödevlerinin zamanında yerine getirmemesi veya eksik yerine getirmesi yüzünden verginin zamanında tahakkuk ettirilmemesi veya eksik tahakkuk ettirilmesi olarak yapılmıştır. Bu tanıma göre vergi kaybı, vergi kaçırma içermektedir. V.U.K.'da kaçakçılık suç ve cezaları ise madde 359'da iki bent halinde düzenlenmiştir. Bunların ayrıntısı, başlık 1.3.2.3.5'de ele alınacaktır.

2.2.3.2. Vergi Kaçakçılığı ile İlgili Teorik Çalışmalar

Ekonomik Yaklaşım: Klasik iktisat kuramına göre, vergi kaçakçılığı kavramı riskli bir hisse senedine yapılmış olan yatırım gibi görülmektedir. Buna göre, yükümlü ceza miktarı, denetleme oranı, vergi oranı ve gelir gibi faktörleri dikkate alarak beklenen bireysel yararını maksimize etmek için vergi kaçırıp kaçırmayacağına veya kaçırıcaksın ne kadar kaçıracağına karar vermektedir. Bu yaklaşıma göre yükümlünün denetleme oranı ile karşılaşacağı cezaların miktarını ve fayda fonksiyonlarının da sadece gelirden oluştuğunu bildiği varsayılmaktadır. Bu konudaki ilk ve en temel çalışmayı fayda maksimizasyonu yaklaşımını kullanarak Allingham ve Sandmo (1972) yapmış ve bulunan sonuçlarına göre, beyan edilen verginin artmasının ceza miktarı ve denetim oranındaki artışla doğru orantılı olduğu saptanmıştır. Yitzhaki ise (1974) Allingham ve Sandmo'nun modelindeki beyan edilmeyen matrah üzerinden alınan ceza yerine kaçırılan vergi üzerinden alınan ceza oranını uygulayarak, vergi oranlarındaki artışın kaçırılan vergiyi azaltacağı sonucuna ulaşmıştır.

Bu modellere göre yükümlü, ne kadar vergi beyanında bulunacağına, gelir, vergi oranı, denetlenme oranı ve ceza oranı gibi faktörlere bakarak karar vermekte

ve beklenen yararını maksimuma çıkarma gayreti içine girmektedir. Modellerden çıkan sonuç; vergi denetimi yeterince yüksek ve cezalar da katı (caydırıcı) ise vergi kaçakçılığı olmayacaktır. Daha sonra bu modellere Andersen, Strom ve Cowell tarafından vergi kaçağı ile iş gücü arzı arasındaki karşılıklı etkileşim de ilave edilerek model genişletilmiştir (Bayraklı ve Diğerleri, 2004:210).

Allingham ve Sandmo'nun modeline bir eleştiri, vergi kaçakçılığının psikolojik maliyetini göz önünde bulundurmaması gerekçesi ile yapılmıştır. Bu bağlamda Baldry (1987:355)'nin yapmış olduğu ampirik çalışmalara göre, vergi kaçırmanın maliyetinin beklenen yararına göre çok düşük olmasına rağmen, bazı yükümlülerin vergi kaçırmadığı, bunun sebebi olarak etik ve ahlaki faktörler tespit edilmiştir. Bu faktörlerin de modele ilave edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Adı geçen modellere diğer bir eleştiri noktası, yükümlülerin denetlenme oranı ve ceza oranı gibi değişkenlerin değerini tam olarak bildiği varsayımının yapılmasıdır ki, gerçek hayatta bunun böyle olması oldukça güçtür. Diğer bir eleştiri noktası ise, modelin kişiler arasındaki etkileşimi göz önünde bulundurmamasıdır. Oysa, bireylerin sosyal gruplar içinde yaşadıkları ve bu gruplardan etkilenecek vergi kaçırma eğilimlerinin artıp azalabildiği de göz önünde bulundurulmalıdır.

Psikolojik Yaklaşım: Vergi kaçakçılığını etkileyen faktörleri tek başına açıklamakta klasik iktisat modelleri yetersiz kaldığı için, değişik disiplinlerden bilim adamları da bu kavram etrafında çalışmalarını arttırmışlardır. Ekonomist ve maliyecilerin yanı sıra, psikolog, sosyolog ve suç bilimciler de bu alanda çalışmalarını yoğunlaştırmışlardır (Kimberly ve Doob, 1998:168 ve Kirchler, 1998:118-119). Bu çerçevede, klasik modeldeki vergi kaçakçılığına etkisi araştırılan yukarıda bahsedilen yaptırımların yanı sıra, resmi olmayan sosyal yaptırımların etkisi de araştırılmıştır. Buna göre, saygınlık kaybı, ayıplama ve dışlama gibi sosyal yaptırımların da bireylerin vergi yasalarına uyumlarında etkili olabileceği kabul edilmektedir (Tunçer, 2003: 113).

Vergi kaçakçılığına psikolojik yaklaşım çerçevesinde yapılan araştırmalardan ön önemlisi Grasmick ve Bursik'in 1990 yılında yapmış oldukları çalışmadır. Grasmick ve Bursik (1990:858-860)'e göre caydırıcı faktörler; devletin uyguladığı cezalar olan yasal yaptırımlar (legal sanctions), bireyin ait olduğu sosyal gruptaki normlara uygun bir şekilde davranmadığı zaman karşılaşılabileceği utanç duygusu ve saygınlık kaybını ifade eden sosyal etki (social stigma) ve suçluluk duygusu (guilt feelings) olarak üçe ayrılmıştır. Böylece, yasal yaptırımlara ilave olarak klasik modele sosyal ve psikolojik etkiler de katılarak incelenmeye çalışılmış ve bu faktörlerin de etkili olduğu iddia edilmiştir. Ayrıca, vatandaşların yükümlü olarak devletle aralarındaki ilişkiyi belirleyen davranış normları şeklinde tanımlanan vergi etiği kavramı da vergiye karşı yükümlülerin uyu-

munu belirleyen faktörler arasında yer almaktadır (Reckers ve Diğerleri, 1994:825).

Denetim oranlarındaki artışın, vergileme otoritesi olan devlet ile vatandaşlar arasında var olduğu kabul edilen güveni ortadan kaldıracığı, kişinin vergi ödemedeki esas motivasyonu olan vergi ahlakını bozarak daha çok vergi kaçırmasına neden olabileceği de ileri sürülen modeller arasında yer almaktadır. Yükümlüleri bu tür davranışlar içerisine iten psikolojik etki ise, Scholz, Pinney, Lubel ve Frey tarafından nefret etkisi ya da kin etkisi (spite effect) olarak adlandırılmıştır (Bayraklı ve Diğerleri, 2004:211–212).

Yükümlülerin vergilemeye ilişkin süreçler hakkındaki tutum ve davranışlarını belirleyen çok sayıda psikolojik ve sosyal faktörlerin bulunduğunu ifade eden görüşler de bu yaklaşım çerçevesinde ele alınabilir. Bu faktörlere önemli bir örnek olarak, toplanan vergi gelirlerinin hükümetler tarafından kamu harcamalarında nasıl kullanıldığı hakkındaki düşünceler verilebilir. Bireyler, kamunun sunmuş olduğu hizmetlere değer verdikleri ve ödemiş oldukları vergilerin de bu hizmetlerin finansmanında kullanıldığını bilmeleri ve görmeleri vergiye uyumu arttıracak, başka bir ifadeyle vergi kaçakçılığını azaltıcı etkide bulunacaktır (Tunçer, 2003:113–114 ve Bayraklı ve Diğerleri, 2004:212).

2.2.3.3. Vergi Kaçakçılığının Yöntem ve Şekilleri

Yükümlülerin yüklerinden kurtulmak amacıyla bilerek ve isteyerek vergi kaçırırken izlemiş oldukları yöntemler oldukça çoktur. Bu yöntemlerin neler olduğunun ve nasıl gerçekleştiğinin bilinmesi, onlara karşı etkili ve sağlıklı önlemler alınabilmesi bakımından önem arz etmektedir. Vergi kaçakçılığı şekilleri ülkelere ve vergi yapısına göre değişebilmektedir.

Vergi kaçırma yöntemleri çok çeşitli olmasına karşın, genellikle yükümlülüğün gizlenmesi, yasal belgelerin kullanılmaması ve muhasebe hilelerine başvurulması şeklinde üç başlık altında incelenebilir.

2.2.3.3.1. Yükümlülüğün Gizlenmesi

Vergi idaresinin yükümlüleri ve faaliyetlerini etkin olarak takip edememesinden yararlanan kimi yükümlüler, vergi yükümlülüğü gerektiren faaliyetlere girdikleri halde, bu yükümlülüklerini vergi idaresinin bilgisinden gizlemeye ya da geç bildirmeye çalışmaktadırlar. Vergi kaçakçılığının en çok rastlanan türü olarak yükümlülüklerin gizlenmesi, işe başlamanın gizlenmesi, faaliyetin götürü (basit) usulde sürdürülmesi (Kırbaş, 1995:18), muafiyet ve istisnalara sığınma, beyanname vermeme veya eksik beyanda bulunma şeklinde görülebilmektedir (Karaoç, 2004:93–94 ve Şenyüz, 1995:94).

2.2.3.3.2. Yasal Belgelerin Kullanılmaması

Sahte belge kullanılması şeklinde de ifade edilen, ticari faaliyetlerle ilgili yasal olarak kullanılması gereken belgelerin kullanılmaması yöntemi de yaygın olarak görülen kaçakçılık şekillerindendir. Kullanılması gereken yasal belgelerde yapılan yolsuzluklarla vergi matrahı ya tamamen gizlenmekte ya da azaltılmaktadır. Belge düzeninin yerleşmediği, denetimlerin yetersiz olduğu ve belgelerin kendi aralarında otokontrole tabi tutularak denetlenmediği ülkelerde en çok bu yöntemle vergi kaçırma yaygın olarak görülmektedir (Aydemir, 1995:16–17). Yasal belgelerle ilgili vergi kaçakçılığı, ticari ilişkilerin belgesiz olarak yürütülmesi, belgeler zerinde sahtekârlık yapılması, giderleri olandan fazla göstermek, belgelerde tahrifat yapılması, yok edilmesi ya da gizlenmesi şeklinde yapılmaktadır. Türk vergi sistemi açısından, VUK m. 344 yasal belgeler üzerindeki yolsuzluklarla ilgili düzenlemelere yer vermektedir.

2.2.3.3.3. Muhasebe Hileleri Yapılması

Bu yöntemle vergi kaçırma içerisinde, kasıtlı muhasebe hataları ve hesap hileleri, yeniden değerlendirme ve amortisman hileleri, bilanço kaleminde yapılan düzenlemeler gibi yöntemler değerlendirilebilir. Muhasebe hileleri, vergi kaçırmak için yapılabildiği gibi, şirket ortaklarına veya üçüncü şahıslara bir çeşit yarar sağlamak amacıyla da yapılabilmektedir (Öner, 1991:33).

Belli başlıları kısaca yukarıda sayılan vergi kaçırma yöntemleri haricinde farklı ve yeni yeni yöntemler de görülmektedir. Unutulmamalıdır ki, bu yöntemlerin bilinmesi etkili tedbirler alınabilmesi için önemlidir.

2.2.3.4. Vergi Kaçakçılığının Etki ve Sonuçları

Vergi kaçakçılığı vergiye karşı davranış biçimleri içerisinde en tehlikelisini oluşturmaktadır ve pek çok etkisinin bulunması ile birlikte, burada mali, ekonomik, sosyal ve psikolojik etkileri olmak üzere üç temel etkisinden bahsedilecektir.

2.2.3.4.1. Vergi Kaçakçılığının Mali Etkileri

Vergi kaçakçılığının ilk ve göze çarpan etkisi, devlet bütçesinde kamu gelirlerindeki azalma şeklinde ortaya çıkmaktadır. Kamu gelirlerindeki bu azalma nedeniyle, eksilen gelirleri ya da toplanması gerekip de toplanamayan gelirleri ikame etmek amacıyla ya vergi oranları yükseltilecek, ya da yeni vergiler ihdas edilecektir. Vergi haricinde bir finansman yöntemi düşünülürse, borçlanma ve emisyonla başvurulacaktır (Kızıldaş, 1996:18). Eğer devlet eksilen gelirlerini (ya da bütçe açıkları da denilebilir) vergiler ve emisyonla karşılamaya kalkarsa, bu durum vergi kaçırmayan kayıt altındaki yükümlülerin yüklerinin biraz daha artması demektir. Emisyon yoluyla bütçe açığının finansmanı halinde ise, emisyonla başvurulma ile birlikte fiyatlar yükselmekte, fiyatların yükselmesi ise yü-

kümlülerin satın alma güçlerini düşürmektedir. Bu da reel olarak yükümlülerin vergi yüklerinin artması anlamını taşımaktadır (Şenyüz, 1995:94). Böylece, vergi kaçığının hem dürüst yükümlülerin vergi yüklerinin artmasını sonuçlandıran, hem de ülkemiz açısından düşünülürse, uzun yıllardan bu yana gelirleri giderlerini karşılamayan bir bütçe yapısını ve bunun devamlılığını sonuçlandıran bir etkiye sahip olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Türkiye’de vergi kayıp ve kaçığının tahmini boyutlarına ulaşabilmek için çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan fikir vermek bakımından en önemlilerinden birisi olan, (Aktürk ve Diğerleri 2004, Akt:Kızılot ve Çomaklı, 2004:127)’nin yapmış olduğu tahmine göre, 1990-2002 yılları itibariyle vergi kaçığı/GSMH oranı % 4,33 ile % 0,43 arasında bulunmuştur. Vergi denetleme sonuçları incelenilerek yapılan başka bir tahmine göre ise, vergi kaçığı/GSMH oranı 1989–1996 yılları arasında % 3,7 ile % 17,1 arasında değişmektedir (Yetim, 1999:58).

2.2.3.4.2. Vergi Kaçakçılığının Ekonomik Etkileri

Vergi kaçakçılığının ortaya çıkardığı olumsuz etkilerden bir diğeri yükümlüler arasında rekabet eşitliğini zedeleyecek koşullar yaratmasıdır. Vergi ve sosyal güvenlikle ilgili yükümlülüklerini yerine getiren bir firma ya da yükümlü ile aynı iş kolunda faaliyet gösteren, fakat bu yükümlülüklerini kaçakçılık yoluyla yerine getirmeyen ya da eksik yerine getiren bir başka firma veya yükümlünün ekonomik olarak rekabet güçleri aynı değildir. Yükümlülüklerini yerine getiren işletmelerin maliyetleri yükselmekte, karları azalmakta, dolayısıyla da yatırımlara ayrılacak kaynakları kıtlaşarak işletmelerin istikrarlı bir büyümeye kavuşmalarını engellemektedir. Yani, aynı piyasada faaliyet gösteren iki firmadan kayıtlı olan ve vergi kaçırmayan firmanın rekabet gücü düşmektedir. Bunun sonucu olarak rekabet gücü düşen firmalar bu eşitsizlikten kurtulmak için ya vergi kaçırmanın yollarını aramaya ya da bu baskılardan kurtulmak için siyasi iktidarlara kendilerini bu yükten kurtaracak bir takım muafiyet ve istisnaları yürürlüğe koymasına için baskı yapmaya çalışacaklardır (Aydemir, 1995:119–120). Aksi takdirde yükümlülüklerini yerine getiren yükümlü ya da firmalar piyasadandan çekilmek durumunda kalacaklardır ki, bu da istihdam ve ekonomik istikrar açısından olumsuz sonuçların doğmasına neden olabilmektedir (Şenyüz, 1995:95 ve Aydemir, 1995:121).

Vergi kaçakçılığının en belirgin özelliklerinden birisi vergilerin, elde edilen gerçek gelirler üzerinden değil de yükümlülerin vergi vermeyi düşündükleri kısım üzerinden ödeniyor olmasıdır. Yani, yaratılan gelirler gerektiği gibi vergilendirilemediği için, devlete aktarılması gereken vergiler de gerektiği miktarda aktarılamamaktadır (Şenyüz, 1995:95). Bunun sonucu olarak, har geçen gün yükü biraz daha artan kamunun bütçe açıklarının artması kaçınılmaz hale gelmekte-

dir. Bütçe açıklarının artması nedeniyle, kamu kesimi borçlanma gereksiniminin artması, borçlanma faizlerini, kamu yatırımlarını ve gelir dağılımını da olumsuz etkilemektedir (Önder ve Diğerleri, 1995:58–62).

Hükümetin vergi kaçırma v.b. gibi sebeplerden dolayı yetersiz gelir düzeyine sahip olmasının bir sonucu olarak bütçe açığının artması kaçınılmazdır. Kamu harcamalarının ve bütçe açığının enflasyon vergilemesi, iç borçlanma ve para basma yoluyla finansmanı da söz konusudur ve mevcut olan vergi sisteminin iyi çalıştığı koşullarda iyi bir yöntem olarak, hükümetlerin diğer kaynaklara ilave olarak kullandıkları görülmüştür. Yalnız, para basmaya sık sık başvurulması hükümetin yönetecekleri toplam kaynaklarının genişlemesine olanak vermez. Çünkü ortaya çıkan enflasyonist durum enflasyon vergisinin oranının yüksek olmasını doğurur, bu da matrah daralmasına yol açarak vergi gelirlerinin düşmesi sonucunu doğurur (Falay, 2000:s.y.). Böylece, bu kısır döngü için gerekli ortamın oluştuğu görülmektedir.

2.2.3.4.3. Vergi Kaçakçılığının Sosyal ve Psikolojik Etkileri

Vergi kaçakçılığının oluşturduğu önemli etkilerden bir tanesi de, sosyal dengenin bozulmasına yapmış olduğu olumsuz etkidir. Kaçakçılığın çok olduğu bir ekonomik ortamda, bütçenin finansmanı için yeni vergilerin konulması yahut mevcut vergi oranlarının daha da arttırılması gerekecek, bu durum da daha çok kayıt altındaki dürüst yükümlülerin ve ücretlilerin daha çok yüklerinin artmasına neden olacaktır. Bunun sonucunda bu grupta yer alan yükümlüler, ödemiş oldukları vergilerin başkalarının ödemeleri gereken vergiler olduklarını düşünmeleri ise vergilere karşı tepkilerinin artmasına neden olacak önemli bir faktör olarak görülmektedir. İşte, vergi kaçırma olanakları teknik veya başka sebeplerle kısıtlı olan grupların veya dürüst yükümlü gruplarının ağır vergi tazyiki (sübjektif vergi yükü) altında kalmaları, vergilemede eşitlik ilkesine ters düşmekte ve sosyal dengenin bozulmasına neden olmaktadır. Bunun sonucunda dürüst yükümlülerin kamu otoritesine olan inançları ve güvenleri azalmakta, vergiye uyumu olumsuz etkilemektedir (Aydemir, 1995:118 ve Şenyüz, 1995:96).

2.2.3.5. Vergi Kaçakçılığının Azaltılması İçin Alınması Gereken Önlemler

Vergileme politikaları, sosyal yapının unsurları ile ilgili diğer politikalardan ayrı bir şekilde ele alınmaz. Genelde vergiye karşı tepkilerin, özelde de vergi kaçakçılığının minimum düzeye indirilebilmesi için yükümlülerin psikolojik yapılarına da eğilmeyi zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, yükümlülere vergi adaletsizliğinin ortadan kaldırıldığını hissettirebilmek oldukça önemlidir ve bu yönde mümkün olduğunca adımlar atmak gerekmektedir. Yükümlülerin sıkıcı formalitelerden kurtarılması, vergi gelirlerinin kamu hizmetleri şeklinde yükümlülere bir müddet sonra tekrar geri döneceğinin hissettirilmesi ve vergi kaçakçılığının

yükümlü kitlesi arasında nasıl dağıldığının bilinmesi vergi kaçakçılığının önlenmesi açısından, zaten her vergi idaresinin alması ve uygulaması gereken önlemler arasında yer almaktadır (Ünsal, 1987:42-43).

Yaratmış olduğu ekonomik ve sosyal sonuçlar nedeniyle vergi kaçakçılığı davranışı vergi sistemleri açısından en ciddi sorunlardan birisi olarak görülmektedir. Bu nedenle, vergi kaçakçılığını önlemek için alınan tedbirler ve bunların etkinliği oldukça önem arz etmektedir. Gerek vergi kanunlarındaki hükümler açısından, gerekse vergi yönetiminin uyguladığı yöntemler açısından bakıldığında vergi kaçakçılığını azaltmak için alınan önlemlerin bir kısmı kaçakçılık eyleminin gerçekleşmeden önce alınan önlemler, bir kısmının da eylem gerçekleştiği sonra bu vergi kaçakçılığını cezalandırmaya yönelik olan önlemler olarak ortaya çıktığı görülmektedir.

a. Kaçakçılık Eylemi Gerçekleşmeden Önce Alınması Gereken Önlemler:

1. Vergi kaçakçılığı gerçekleşmeden önce vergi kaçakçılığını önlemeye yönelik eylemlerin ilki, vergi güvenlik önlemleridir (Sofuoğlu, 1997:134). Vergi güvenlik önlemleri, vergilerin konulmasındaki mali, ekonomik ve sosyal amaçlara uygun bir şekilde optimal vergi hasılatını sağlayabilmek için vergi yönetimindeki etkinliği sağlamak bakımından önemlidir (Öncel Yenal, 2001:38). Belirli varsayım ve karinelere dayanan vergi güvenlik önlemleri ile, yükümlülerin gerçek ve doğru beyanda bulunmaları sağlanarak, belirli bir düzeydeki vergi gelirlerinin garantiye alınması amaçlanmaktadır. Kavramın çerçevesini biraz daha genişleterek vergi yönetim giderleri ile birlikte düşünüldüğü zaman, vergi yönetim etkinliğinin çok önem kazandığı geniş anlamda vergi güvenliği anlatılmış olmaktadır (Öncel Yenal, 2001:39).

2. Vergi kaçakçılığı gerçekleşmeden önce vergilendirilme süreci içerisinde vergi kaçakçılığını önlemeye yönelik önlemlerden ikincisi, yükümlülerin yanlış beyanda bulunup bulunmadığının belirlenmesi, eğer yanlış beyanda bulunulmuşsa, eksik beyan edilen verginin saptanarak bunun tahsil edilebilir hale getirilmesi için yapılan vergi denetimleridir (Aydemir, 1995:234). Vergi yönetiminin denetim açısından etkinliği ayrıca vergi güvenliği bakımından da oldukça önemlidir (Öncel Yenal, 2001:49).

3. Üçüncüsü, vergi yönetiminin örgütlenme yapısının iyi olması. Hem yükümlülerle daha rahat bir ilişki kurabilmesi açısından hem de daha etkin bir denetim açısından iyi örgütlenmiş bir vergi yönetimi önemlidir ve vergi kaçakçılığının azaltılabilmesi açısından da gereklidir (Gerçek, 2004:621-622, Sarılı, 2003:201-202 ve Sofuoğlu, 1997:140).

4. Vergi kaçakçılığının önlenmesi için alınması gereken bir başka önlem, yükümlülerin faaliyetlerinin sıkı bir şekilde izlenmesi ve kayıt altına alınması ça-

lışmalarıdır. Bu anlamda vergi kimlik numarası uygulaması önemli bir adımdır. Bu çerçevede Türkiye’de 03 Temmuz 1995’de başlayan ve 31 Mart 2006 tarihine kadar yükümlülere verilen toplam vergi kimlik numarası 40.878.409’dur (http://www.gib.gov.tr/fileadmin/HTML/VI/VKNS/vergi_no.xls.htm, 9 Mayıs 2006).

5. Vergi kaçakçılığının önlenmesi için alınması gereken ve oldukça önemli olan bir başka önlem de, toplumda vergi bilincinin artırılabilmesi ve vergi ahlakının yerleştirilebilmesi için yapılması gereken eğitim ve halkla ilişkiler çalışmalarıdır (Devrim ve Turgay, 2004:752).

b. Kaçakçılık Eylemi Gerçekleştikten Sonra Alınması Gereken Önlemler:

Vergi kaçakçılığı eylemi gerçekleştiikten sonra bu vergi kaçakçılığını cezalandırmaya yönelik olan yaptırımlar her zaman gündemdedir. Çünkü, vergi kaçakçılığının önlenmesi amacıyla vergi sistemindeki düzenlemeler ve alınan önlemler ne kadar etkili olursa olsun tam olarak caydırıcılık sağlayamamaktadır. Bu nedenle, vergi sistemleri bu suçlar için çeşitli cezalar öngörmüşler (Aksoy, 1999: 70) ve genellikle gelişmiş ülkelerde cezalar, idari cezalar ve kamusal cezalar olarak iki farklı şekilde ele alınmıştır (Donay, 1972:166). İdari cezalar kapsamında, idarenin genel olarak yargı organlarına başvurmaksızın kendisinin uyguladığı cezalar yer almaktadır. Ülkemiz mevzuatında vergi kaçakçılığı ile ilgili idari cezalar olarak, para cezası, iş yeri kapatma cezası ve teşhir cezası uygulanmaktadır. Ağırlıklı olarak kullanılan ise para cezasıdır. Bu cezalar, vergi idaresinin uğradığı zararı tazmin etmeye ve bu zararı veren yükümlüleri cezalandırmak suretiyle vergi kaçırmaktan caydırmaya yöneliktir.

Oysa vergi kaçakçılığı ile ilgili bazı suçlar, vergi idaresini gelir kaybına uğratmanın yanı sıra, toplumsal düzenin ve devlet otoritesinin de yıpranmasına neden olurlar. Bu tür suçlar hakkında, idari cezaların yanı sıra, hürriyeti bağlayıcı nitelikteki kamusal cezalar da uygulanmaktadır. Bu cezalara örnek olarak, Türk vergi sisteminde V.U.K. madde 359’da düzenlenen hapis ve ağır hapis cezaları verilebilir.

Yukarıda sayılan önlemlere ilave olarak, vergi kaçırın yükümlüler ve kaçırıkları miktarların açıklanması, ihbar müessesesinin işlerlik kazanması, vergi aflarının vergi uyumuna olan olumsuz etkilerinin minimize edilmesi için sık sık vergi affı uygulamalarına başvurulmaması gibi önlemler vergi kaçakçılığını azaltmaya yönelik önlemler olarak ele alınabilmektedir (Bülbül ve Karadeniz, 2004:804 ve Şenyüz, 1995:103–106).

2.2.3.6. Türk Vergi Hukukunda Vergi Kaçakçılığı Suçu

01.01.1950 tarihinde yürürlüğe giren V.U.K.'da, 22.07.1998 tarih ve 4369 sayılı yasa ile yapılan temel değişikliklerle kaçakçılık suçları ve cezaları 359. maddede iki bent halinde düzenlenmiştir. Kaçakçılık suçuna konu olan fiiller niteliklerine göre iki ayrı bölümde düzenlenmiş ve bu suçlara ilişkin yaptırımlar da ilgili bentler içerisinde ayrı ayrı düzenlenmiştir. Anılan kanun hükmünde kaçakçılık suçu ile ilgili belirtilen hareketler şunlardır:

Birinci bent;

Vergi kanunlarına göre tutulan veya düzenlenen ve saklanma ve ibraz mecburiyeti bulunan;

1) Defter ve kayıtlarda hesap ve muhasebe hileleri yapanlar, gerçek olmayan veya kayda konu işlemlerle ilgisi bulunmayan kişiler adına hesap açanlar veya defterlere kaydı gereken hesap ve işlemleri vergi matrahının azalması sonucunu doğuracak şekilde tamamen veya kısmen başka defter, belge veya diğer kayıt ortamlarına kaydedenler,

2) Defter, kayıt ve belgeleri tahrif edenler veya gizleyenler (varlığı noter tasdik kayıtları veya sair suretlerle sabit olduğu halde, inceleme sırasında vergi incelemesine yetkili kimselere defter ve belgelerin ibraz edilmemesi gizleme demektir.) veya muhteviyatı itibariyle yanıltıcı belge düzenleyenler veya bu belgeleri kullananlar (Muhteviyatı itibariyle yanıltıcı belge, gerçek bir muamele veya duruma dayanmakla birlikte bu muamele veya durumu mahiyet veya miktar itibariyle gerçeğe aykırı şekilde yansıtan belgedir.),

Hakkında altı aydan üç yıla kadar hapis cezası hükmolunur.

Hükmolunan hapis cezasının para cezasına çevrilmesinde, hapis cezasının her bir günü için, sanayi sektöründe çalışan 16 yaşından büyük işçiler için (12.10.2000 tarih ve 24198 sayılı R.G.'de yayımlanan E.1990/10; K.1999/22 sayılı Anayasa Mahkemesi Kararı ile iptal edilen sözcükler) yürürlükte bulunan asgari ücretin bir aylık brüt tutarının yarısı esas alınır ve hükmolunan bu para cezası ertelenemez.

İkinci bent;

Vergi kanunları uyarınca tutulan veya düzenlenen ve saklanma ve ibraz mecburiyeti bulunan;

1) Defter, kayıt ve belgeleri yok edenler veya defter sahifelerini yok ederek yerine başka yapraklar koyanlar veya hiç yaprak koymayanlar veya belgelerin asıl veya suretlerini tamamen veya kısmen sahte olarak düzenleyenler veya bu belgeleri kullananlar (Sahte belge, gerçek bir muamele veya durum olmadığı halde bunlar varmış gibi düzenlenen belgedir.),

2) Belgeleri Maliye Bakanlığı ile anlaşması olmadığı halde basanlar ile sahte olarak basanlar veya bu belgeleri kullananlar,

Hakkında on sekiz aydan üç yıla kadar ağır hapis cezası hükmolunur.

Böylece, kaçakçılık suçu ve cezaları için yukarıda açıklanan maddede birden çok fiilin sayıldığı görülmektedir. Kaçakçılık suçunun oluşması için anılan maddede yer alan fiillerden her hangi birinin işlenmesi yeterli görülmektedir.

2.2.4. VERGİ BORCUNUN GEÇ ÖDENMESİ

Yükümlülerin vergilere gösterdikleri davranış biçimlerinden birisi de vergi borçlarını geç ödemeleridir. Vergi borcunun geç ödenmesi yasalara aykırı bir durum olmaması nedeniyle kaçakçılık davranışından ayrılmaktadır. Fakat, zamanında ödenmeyen vergi borçlarının bir bedeli olarak gecikme zammı uygulanması tüm sistemlerde mevcuttur. Gecikme zammı oranının, borçların zamanında ödenmesini sağlayacak kadar yüksek olması gerektiği gibi, borcun ödenmesini olanaksız kılmayacak kadar da düşük oranda tespit edilmemesi konusu önemlidir. Aksi takdirde, gecikme zammının yüksek tespit edilmesi halinde bir defa ödenmeyen bir yükümlülük daha sonra ödenemez hale gelebilecek ve vergi aflarını gündeme getirebilecektir (Çelik, 2002:175). Ülkemizde gecikme zammı tüm kamu alacaklarına uygulanmaktadır ve 6183 Sayılı Kanunla düzenlenmiştir. Gecikme faizi ise V.U.K.'da düzenlenmiş ve bu kanunun kapsamına giren vergi, resim ve harçlarda uygulanmaktadır (Sonsuzoğlu, 2001:75).

Yükümlülerin vergi borçlarını geç ödemelerinin kendilerince geçerli veya birçok sebebi olabilmektedir. Bunlar içerisinde en belirgin sebep, kredi faiz oranı ile gecikme zammı oranı arasındaki uyumsuzluktur. Şöyle ki, eğer yükümlünün ihtiyacı olduğu için alacağı kredi faizinin miktarı vergiyi geç ödemekten kaynaklanan gecikme faizinin tutarından fazla ise, vergiyi geç ödemeyi tercih ederek reel anlamda karlı çıkmayı düşünebilecektir. Böylece, yükümlü geç ödemeyi tercih ettiği vergi tutarı kadar daha ucuz kredi kullanmış olmaktadır (Şenyüz, 1995:108).

Bir sonraki sayfada, Tablo 2.2'de Türkiye'de 1970 ile 2004 yılları arasındaki genel bütçe vergi gelirlerinin tahsilatının tahakkuka oranları görülmektedir. Bu yıllar arasında en düşük tahsilât oranı % 79 ile 1982 yılında gerçekleşmiş, en yüksek tahsilât oranı da % 93 ile 2004 yılında gerçekleşmiştir. 2004 yılı itibariyle vergi gelirleri/GSMH oranının % 23,6 (<http://www.gelirler.gov.tr>) olduğu düşünülürse, eksik tahsilât kabaca GSMH'nin % 4'üne tekabül etmektedir ki, bu da azımsanmayacak bir rakam olarak görünmektedir.

**Tablo 2.2: Genel Bütçe Vergi Gelirleri Tahsilât Oranları
(Toplam Tahsilât / Toplam Tahakkuk) (1970 – 2004)**

Yıllar	Oran (%)
1970	88,5
1971	89,9
1972	88,7
1973	89,6
1974	82,3
1975	89,2
1976	91,0
1977	87,1
1978	84,0
1979	81,2
1980	82,5
1981	81,5
1982	79,0
1983	81,1
1984	81,8
1985	84,9
1986	88,0
1987	89,6
1988	90,7
1989	87,9
1990	85,9
1991	82,5
1992	81,7
1993	81,3
1994	82,8
1995	85,6
1996	88,1
1997	89,8
1998	89,5
1999	86,8
2000	90,5
2001	90,3
2002	91,4
2003	92,5
2004	93,0

Kaynak: http://www.gib.gov.tr/fileadmin/HTML/VI/GBG/Tablo_18.xls.htm, (Çevrimiçi), 28.01.2006.

2.2.5. KOLEKTİF YÜKÜMLÜ TEPKİSİ: VERGİ GREVİ

Vergiden kaçınma ve vergi kaçakçılığı vergiye karşı bireysel tepki türlerinden olmasına karşın, daha az rastlanan verginin reddi veya vergi grevi olgusu ise yükümlülerin kolektif olarak giriştikleri bir tepki türüdür. Bu tür kolektif tepkiler, henüz olgunlaşmamış toplumlarda bireylerin psikolojik varlıklarının dışı yansıyan sınıf bilinci belirtileri olarak kabul edilir (Kurktan, 1984:28). Kolektif yükümlü tepkilerinin türleri ise, ayaklanmalar, toplu gösteriler, vergi denetim ve tahsilâtının engellenmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır (User, 1992a:99).

Maliye tarihine bakıldığı zaman, vergi sistemlerine veya onu temsil eden iktidarlara karşı birçok eylemin gerçekleştirildiği görülür. Bu eylemlerin ana nedeni hâkim sınıfların vergi politikalarındaki başarısızlıklardır. Eski Yunan, Roma ve Alman Emperyalizmi bu tür kolektif tepkilerin sonucunda yıkılmıştır. Hatta, Amerika'nın bağımsızlığı ve Fransız İhtilalinin temellerinde bile vergiye ya da vergi otoritesine karşı kolektif tepkiler yer almaktadır (Şenyüz, 1995:110). Bu tür toplu eylemler Ortaçağ Avrupa'sının sık görülen ve alışıldık olayları olarak tarihe geçmiştir.

Verginin yaygın ve etkin olarak reddine günümüze en yakın örnek, II. Dünya Savaşı sonrasında Fransa'da görülen Poujade Hareketi'dir. Esnafların ağır vergi yükü altında kalmasından kaynaklanan hoşnutsuzluğunu, 1953 yılında Lot vilayetindeki Poujade isimli belediye meclisi üyesi örgütleyerek bir yıl içinde tüm Fransa'ya yayılan ve kendi adıyla anılan bir hareketi başlatmıştır. Hatta, Poujade yanlıları 1954 yılında Fransız Esnaf ve Sanatçılarını Koruma Birliği'ni kurmuş ve vergi denetimlerine karşı toplu eylem ve gösterileri organize ederek geniş bir halk kitlesine ulaşmayı başarmıştır. 1956 seçimlerine girerek 52 milletvekili ile Meclise girmeyi bile başaran Poujadistler, vergi denetim ve tahsilâtını engellemekte de oldukça başarılı olmuşlardır (User, 1992a:111).

Bir tür verginin reddine yol açan günümüze en yakın vergiye karşı tepkilerden bir diğeri de İngiltere'de yaşanmıştır. 1980'li yıllarda İngiltere'de yerel vergilendirme ile demokrasi ilişkisini tartışmalı hale getiren bir uygulamaya (Poll Tax- Kelle Vergisi) geçilmesi toplumsal bir reaksiyon doğurmuş, bunun sonucunda da 1993 yılında söz konusu vergi uygulamasının kaldırılmasına karar verilmiştir. Akabinde de uzun süren Margaret Thatcher hükümeti yıkılmıştır (User, 1992a:113).

2.2.6. VERGİ CENNETLERİNE GÖÇ

Yükümlülerin, ödedikleri vergi yükünü ağır bulmaları ve bu yükün adil dağıtılmadığı inancında olmaları durumunda, kendilerini ya da vergiye konu olan unsurlarını daha az vergi ödeyebileceklerini düşündükleri sektör, bölge veya ülke-

lere aktarmaları söz konusu olabilmektedir. Özellikle bazı ülkeler de kaynakları kendilerine çekebilmek amacıyla ciddi boyutlarda vergi indirimleri uygulamaktadırlar. Hatta, alacakları kimi vergilerden de vazgeçebilirler. Böyle ülkeler, maliye literatüründe “vergi cennetleri” olarak adlandırılmaktadır. Vergi cennetleri geniş anlamda, yukarıdaki özelliklerinin yanında diğer ülke vergi otoriteleriyle bilgi değişimine yanaşmayan ülkeler olarak da tanımlanmaktadır (Bilici, 2004:604).

Vergi cennetleri genellikle, küçük nüfus ve yüzölçümüne sahip ada devletlerden oluşmaktadır. Literatürde “kıyı bankacılığı” ve “tercihli vergi rejimleri” gibi adlarla da anılmaktadır, fakat vergi cennetleri kavramı bu iki kavramdan daha geniş bir anlam ifade etmektedir. OECD Vergi Sorunları Komitesi’nin 20 Ocak 1998 tarihinde açıkladığı “Zararlı Vergi Rekabeti- Yükselen Global Bir Sorun” adlı raporunda bir ülkenin vergi cenneti olarak sayılması için dört kriteri taşıması gerektiği vurgulanmıştır. Bunlardan birincisi, hiç verginin olmaması veya düşük vergileme yapılmasıdır. Bu gruptaki ülkelere örnek olarak, Hong Kong, Panama, Barbados, Jamaika, Liberya, Cebelitarık’tan il ikisinde yabancı kaynaklı gelirler üzerinden gelir ve kurumlar vergisi alınmamaktadır. Sonrakilerde ise, mukim olmayan yabancılardan gelir ve kurumlar vergisi alınmamaktadır. Cayman Adaları ve Bermuda’da ise hiçbir vergi yükü bulunmadığı gibi gelecek 50 yılda dahi hiçbir vergi alınmayacağı garantisi bile verilebilmektedir. İkinci kriter, bu tür ülkelerde gizlilik kuralına sıkı sıkıya bağlı kalınması doğrultusunda bankalarla iş yapan kişi veya kuruluşlara ait bilgiler üçüncü kişilere veya devletlere verilmemektedir. Üçüncü kriter, vergi yasalarının şeffaf olmaması, hatta gizli pazarlıklar yolu ile idare ile vergi yükümlüleri arasında özel anlaşmalar yapılabilmektedir. Dördüncü kriter, bu ülkelerde fiilen faaliyette bulunulmamaktadır. Asıl faaliyet başka ülkelerde gerçekleştiği halde, bu ülkelerde sadece bir ofis, masa, sandalye, telefon ve sekreterin bulundurmaları suretiyle kâğıt üzerinde faaliyetlerin gerçekleştirilmektedir (Bilici, 2004:604–606 ve Bakkal, 2003:101).

1998 Raporuyla oluşturulan Forum tarafından, vergi cennetlerine yönelik çalışma kapsamında 47 tane ülke tespit edilmiş ve bunlar hazırlanan raporlarla özel olarak değerlendirilmiştir. 2000 yılı raporunda ise vergi cenneti tanımına uymakla birlikte, bu faaliyetlerden vazgeçeceği taahhüdü altına girenlerin listeden çıkartılması ile birlikte bu sayı 35’ düşmüştür. Bu ülkelerden de 31 Aralık 2005 tarihine kadar tahrip edici nitelikteki vergi uygulamalarını kaldırma sözü verenler “işbirliğine giren ülkeler” kategorisinde değerlendirilerek her hangi bir yaptırım uygulanmayacak, işbirliğine girmeyenler ise yaptırımlara maruz kalacaklardır. Sonuç olarak, Aralık 2003 itibarıyla işbirliğine yanaşmayan vergi cennetleri listesinde Andorra, Liechtenstein, Liberya, Monaco ve Marshall Adala-

rı'ndan oluşan 5 tane vergi cenneti yer almaktadır (Taş ve Karaca, 2004:436-440).

Bu bölümde, bütün buraya kadar yükümlülerin vergiye karşı göstermiş oldukları tepkilerin nedenlerinin ne olduğunu ve bu tepkileri belirleyen etkenlerle birlikte vergiye ve vergilemeye karşı bir tepki olarak sergilemiş oldukları davranış türleri ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise, yükümlülerin vergiyi algılama biçimleri, ödedikleri vergileri nasıl tanımladıkları, vergilere bakış açıları ve vergilere karşı tutum ve tepkilerine yönelik analize ilişkin İstanbul ili sınırları içerisinde 502 adet vergi yükümlüsünün katılımıyla gerçekleştirilen anket çalışması ile buraya kadar ele alınan teorik çerçeve ampirik verilerle sınanamaya çalışılacak ve sonuçlarının değerlendirilmesi yer alacaktır.